

323.1 (= 598.83) (497.11) (439.5) (081)

АЛБАНСКИ ПРОБЛЕМ

И

СРБИЈА И АУСТРО-УГАРСКА

НАПИСАО :

BALKANICUS

La France se relève trop vite. Nous lui prendrons Nancy.

Le prince Bismarck au prince Orlov.

„...Im Auslande könne man sich dies schwer anders erklären als dass in Wien eine von hoher militärischer Seite ausgehende Strömung andere als bloss diplomatische Erfolge ambitioniere....

„Wenn wir nun das Bedürfniss fühlen, uns à tout prix die Rolle der geduldigen Lämmer zurechtzulegen, auf die niemand hört und die sich bald vom Einen bald vom Anderen „etwas gefallen lassen müssen“, so kann ich nur sagen, dass man im Auslande hierüber anders denkt und uns in dieser Verkleidung nicht wiedererkennen würde“.

Graf Heinrich Litzow

(Neue Freie Presse, № 17.391, 22 Januar 1913).

Стара и ретка к

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА — „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“

Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Стапојевића)

(КНЕГИНЈЕ ЉУБОВЦЕ УЛ. БР. 6.)

1913.

АЛБАНСКИ ПРОБЛЕМ
И
СРБИЈА И АУСТРО-УГАРСКА

ИСПРАВКА

На стр. 13 место Бллади треба *Балдачи*..

АРБАНСКИ ПРОБЛЕМ

и

СРБИЈА И АУСТРО-УГАРСКА

Од кад је питање о границама Арбаније на дневном реду, у суседној штампи прилично јасно на видик избија тежња да се границе Арбаније прошире на штету обе српске краљевине, и Србије и Црне Горе. Да би се та тежња поткрепила, призивљу се и узимљу у помоћ и Арбанаси, они исти Арбанаси који су се као бесни борили против слободе балканских народа, они исти Арбанаси чиј првак један призивље њих и пре неки дан да се придруже турској војсци па да — продуже рат против балканског савеза! Наравно да је овде поглавито реч о Арбанасима мухамеданцима, а њих је највише. Они су језгро и главна маса арбанашких племена.

Такав један Арбанас јавио се ономад у *Н. Сл. Преси*, и заборављајући на свога колегу из Сарајева, *Реџеб Даклани-ја*, који у бечком *Zeit*-у безазлено прича да

су Арбанаси неспособни за самосталан живот и да ће се искрвити ако их оставе саме, а не предаду их којој Великој Сили, и то наравно Аустро-Угарској,¹ — тражи за Арбанасе Велику Ар-

¹ Врло је интересно чути како овај првак арбанашки, *Реџеб Даклани*, мисли о својим Арбанасима и о њиховој подобности за аутономију, као што је и забавно чути мисли и идеале овога првака арбанашкога.

Ево како се он изражава: „Чини се да ће најпосле доћи до ликвидације албанскога питања. Ја не знам шта ће закључити Велике Силе, али мене муче нека врло основана страховања. Да Арбанија треба да буде самостална, у том се слажу готово сви, реч се води још само о облику. За Арбанију би највећа несрећа била кад би се, како сад изгледа, просто одредиле границе Арбаније и онда оставили Арбанију Арбанцима. Кад би Арбанци били сложни, ствар би била проста и лака. Али овде где Албанци у сваком од четири вилајета имају друкчије тежње, и где је обладала једна велика несигурност, потпуна слобода Арбаније значила би њену врло скору пропаст.

„Морала би, најпре, једна држава узети на себе, да створи у Арбанији ред. Једна Велика Сила морала би очистити земљу од разбојника, завести једну добру и поштену управу и почети да подиже земљу културно и економски. Треба ли то да буде Србија, наш стари непријатељ, којој ми у опште споримо да може културу носити? Има само једна сила, која би се у Арбанији с пуним поверењем примила и постављени задатак могла решити: то је аустро-угарска монархија. Само би Аустро-Угарска могла имати ту снагу и ту добру вољу, да Арбанију подигне на ступањ једне модерне правне

банију, почињући од Скадра па до Скопља!

Тај господин, првак арбанашки, зове се *Дервиш Хима*. Он нам ту, у Н. С. Преси (Бр. 17.377. среда 8. јануара), прича, између осталог, судбину Скадра; казује нам да је он био најстарија столица краљевска у Јевропи, да је он био главна варош илирског самосталног краљевства, разумевајући под илирским краљевством арбанашко краљевство, да је Скадар глава Арбаније и т. д.

Да бисмо мало овога господина Дервиша извели из заблуде, и да бисмо и Н. С. Преси показали да ми добро знамо и судбину Скадра, и судбину Арбанаса, и оне тенденције које се у суседству нашем за Арбанасе везују, нарочито од анексије Босне и Херцеговине, ми ћемо овде изнети и истаћи неколика факта. Ова се факта обично прикривају и претрпавају, али су она не само важна него и пресудна у знатној мери за расправу питања о судбини и границама Арбаније,

државе. По мом мишљењу, и по мом најдубљем уверењу, за Арбанију би највећа срећа била да је аустро-угарска монархија окупира. Ја не знам шта ће решити Велике Силе; али ако оне Арбанији добра желе, онда ће је ставити под управу Аустро-Угарске." (*Die Zeit*, стр. 2 № 3695, од 8. јануара 1913. године).

и за тенденције источне политике суседне монархије.

Да почнемо, али мало поиздаље.

1

Шта је Арбанија, где је она, ко су и одакле су Арбанаси и колико их има? Очевидно се с овим питањима мора почети, ако хоћемо иоле близу истини да приђемо и правилну оцену да дамо о претензијама арбанашким, које се последњих година дижу и које нарочито данас, после победе балканскога савеза, уживају видну протекцију извесних интересованих кругова у нашем суседству. Оне се, у већој или мањој мери, подржавају и даље, у Јевропи, с недовољно обавештења, а под сугестијом пропаганде чињене у том погледу последњих година, опет с исте, аустро-угарске стране.

Стожер или центар Арбаније и Арбанаса је, по К. Јиречеку,¹ у долини реке Маћа, око града Кроје. Ту су били и стари Albani — како неки кажу илирско, како други опет веле трачко племе. *К. Јиречек* је с многим другим научницима за мишљење да су Арбанаси илирско племе, које је после у знатној мери ро-

¹ Geschichte der Serben, G_otha, 1911, стр. 18.

манизовано, а *Карло Паоли*, с Густавом Мајером, мисли да се многе језичне особине арбанашкога језика могу протумачити само тако „ако се узме да су Арбанаси потомци старих Трачана као и Румуни. Ту у долини реке Маћа столовао је и отац Скендербега, Иван Кастриота, и Скендербег, највећи и једини херој арбанашки, ако нећемо с Рене Пиноном¹ да певамо и као Арбанасе сматрамо Ахила и Александра Македонскога!

Око Скадра се као најстарији становници помињу Лабрати, опет илирско племе, али не Арбанаси. И краљ Генцијус био је краљ Лабрати а не Арбанаса. И г. Дервиш Хима о томе може сасвим лепо да се обавести и од г. *Тодора Ијена*, некадашњег аустро-угарскога консула у Скадру, а сада експерта стручњака аустро-угарске амбасаде у Лондону.

И као год што је стожер старе Арбаније био ту у приморју, око града Кроје, у долини реке Маћа, тако је и данас сав значај и будућност Арбаније, ако је и колико она може имати, опет ту, по тврђењу врло компетентних судија.

Један од њих г. *Титони*, пређашњи

¹ René Pinon, L'Europe et la jeune Turquie, Paris, 1911, стр. 299.

талијански министар спољних послова, садашњи италијански посланик у Паризу, ево како се о том изразио у италијанском парламенту 14. маја 1904. године:

„Арбанија сама нема Бог зна какву велику важност; њен је нарочити значај у њеним пристаништима и обалама, чије би притежање за Аустрију или Италију значило неоспорну надмоћност на Јадранском Мору. То, међутим, нити може допустити Италија Аустрији, нити Аустрија Италији, и кад би једна од њих томе тежила, друга би се морала томе свим средствима противити...“¹

Други од њих, г. Тодор Ипен, у свом делу *Skutari und nordalbanesische Küstenebene*, одмах у предговору, каже о том ово: „..... и опет варош (Скадар) и низија заслужују озбиљнију студију, и њено ближе познавање је важно, јер је ту било поприште и земаљске историје, док су брда и горе били само кулисе, и *јер економска будућност Арбаније има свој корен у приморју*“.

*

Арбанаса има, по Рене Пинону (*L'Europe et la jeune Turquie*), до један мили-

¹ *Italien, Dreibund und Balkanfrage*, Berlin, 1913, стр. 38.

јун и по. Vte A. de la Jonquièrre у својој Историји царства отоманскога¹ вели да Арбанаса има по једнима један милијун, а по другима милијун и триста хиљада. Немачки писац Диџенбах налази да ће Арбанаса бити на један милијун и девет стотина хиљада, узимљући у тај број *све* Арбанасе, и оне у Турској, и оне у Грчкој и оне у Италији, и на другим местима. У Грчкој има, по истом писцу, око четврт милијуна, а у Италији око 80.000 душа. У самој Турској Диџенбах рачуна да има Арбанаса један милијун и сто хиљада. Аустријски писци би хтели да Арбанаса има преко два милијуна у самој Турској — без сумње за то да би оправданије могло бити тражење Велике Арбаније.

Арбанаси су по вери: мухамеданци, православни, католици. Мухамеданаца је од све три вере највише: седамдесет од сто, ако не и више. Затим долазе православни у јужној Арбанији и нешто у северној Арбанији. Најпосле долазе католици. *Рене Пинон* узимље да католика има нешто преко 130.000, а *Хлумецки* вели (Oesterreich-Ungarn und Italien, 1907) да ће их *једва* бити 15%! У последње време, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, у аустријских писаца прео-

¹ Histoire de l'empire ottoman, Paris, 1881., стр. 32.

влађује тежња да представе број католичких Арбанаса већим него што је он у истини.

У северној Арбанији Арбанаси су јако изгубили од чистоте своје расе. Ту има у њима много српске крви. Многи је мухамеданац Арбанас у истини Србин, који не ретко и српски говори, нарочито на дому, међу својим најближим. За читава племена у северној Арбанији зна се да су до 18. века, па и до пред сам крај тога века, говорила српски, као што је то случај и с познатом љутом *Љумом*, па и с Краснићима. То нам казује, поред осталих, и фратар францисканац Ловро Михачевић у својој књизи *Ro Albaniji*, коју је издала Матица Хрватска 1911. године (стр. 62—64). То нам, поред старијих писаца, казују и др. К. Жиречек, и др. Ј. Цвијић, и Гопчевић.¹ А ево шта нам о том каже сам један Арбанас, који је сада, како сам вели, Аустријанац, доктор D. Klementi, у својој у многим по-

¹ Dr. K. Jiriček, Staat und Gesellschaft in mittelalterlichen Serbien, стр. 24; Dr. J. Cvijić, Der Zugang Serbiens zur Adria, (Sonderabdruck aus Petermanns Mitteilungen, Dezember, 1912); Gopčević, Macedonien und Altserbien, Wien, 1889.

гледу значајној и врло карактеристичној брошури (Ein Beitrag Zur albanesichen Frage, — Wien, 1913, стр. 20): „Крајем 18. и почетком 19. века прешло је у Босни, Србији и областима око Пећи више од једнога милијуна хришћана у мухамеданску веру; а кад је још 1767. султан Мухамед II дефинитивно укинуо Пећску Патријаршију, као независтан патријархат, од Цариграда, онда је Српство у санџаку Новопазарском и око Пећи изгубило сваку подлогу..... Арбанаси су са својих брдâ сишли у долине Пештера и Косова и одатле Србе прогнали....“ Овако је исто и у Дебру (Гопчевић).

Овако је и у *Скадру*. Ево шта нам о том каже сам г. Ипен у поменутој својој књизи: „Турско освојење није било од користи по варош. Континуитет и заједница са Западом прекинути су, нарочито тиме што се највећи део старога становништва иселио у Млетке, Равену и Падову... Бушатлије датирају тек од осамнаестог века. Њихов родоначелник Мехмед Беј Бушатли, по традицији коју саопштава Ипен, родом је из Бушата на Дрину; преврнувши вером дошао је у Скадар, *истребио сав аристокрајски елементи вароши и околине* и начинио се пашом..... У Скадру нема старих, племић-

ских породица.... Најзнатнија је и данас једна споредна грана Бушатлија.... Чини се да су чланови појединих виђених породица из садашње Црне Горе, намамљени амбицијом и надом на материјалну корист, дошли и настанили се у Скадру, примивши мухамеданску веру, *јер поједине скадарске породице, као нпр. Дервишај, воде своје порекло од истих предака као и виђене породице црногорских племена*“ (стр. 41).

2

Арбанаси се деле, по језику, на две главне гране: *Геге* и *Тоске*. Геге су северни Арбанци, северно од реке Шкумбе, а Тоске су јужни Арбанци, јужно од реке Шкумбе. Ова два главна дијалекта арбанашка тако се међу собом разликују да се Геге и Тоске једва могу међу собом разумети (Паоли), а многи писци и испитивачи тврде да се ове две језичне половине Арбанаса и не разумеју међу собом.¹ Језик је пун речи италијанских, грчких, српских, румунских, турских. Своје утврђене азбуке Арбанаси за свој двојаки језик ни данас немају. Једни се sluже

¹ Dr. Kurt Hassert у својим Wanderungen in Nord-Albanien, вели да Геге и Тоске говоре два durchaus von einander abweichende Dialekte.

грчким, једни турским, а једни латинским словима. Али ни једна од ове три азбуке не подноси за арбанашки језик.

Арбанаси немају народне литературе, народних умотворина, од иоле какве вредности. Књижевности још мање; ни старе ни нове. Оно што се по што год види од тога последњих деценија све је са стране, и готово све на туђем језику. (Види: Fra Lovro Mihačević, Po Albaniji, Zagreb, 1911).

3

Од кад се, подстакнуто са стране, почело истицати питање арбанско, ушло је, нарочито у последње време, као у моду представљати Арбанасе као неку расу нарочите подобности, и сликати њихов карактер као особито привлачан и симпатичан. Овом сликању и представљању основа је једна чиста политичка тенденција, која се шири с једне стране из Италије а с друге, и поглавито, из Аустро-Угарске, особито после анексије Босне и Херцеговине. Под сугестијом те тенденције налазе се чак и тако озбиљни писци, као што су г. г. Рене Пинон и П. Н. Миљуков (Рѣчь, од пр. г., № 323 и 336). И најновији писац о Арбанији, поштовани Baron Descamps, у својој књизи која је ових дана угледала света, *L'avenir de l'Albanie*, пише

о том, будући под истом сугестијом, ово: „Раса здрава, крепка, гипка, поносита, пуна довитљивости, с инстинктом солидарности, врло погодна за прогрес, дајући јаке индивидуалности“ (стр. 20)! Како је страховито разбио главу овој илужији Descamps-овој онај првак арбанашки *Реџеб Даклани!*

Да разгледамо, ипак, мало ствар изближе.

У *Мајерову* малом конверсационом Речнику од 1883. године Арбанаси се овако цртају: Арбанаси су дивљи, ратоборни, поткупљиви (feil), многи као најамници у иностранству. У средњем *Мајерову* конверсационом Речнику од 1906. године: Арбанаси су дивљи, ратоборни, многи најамници у иностранству, на врло ниском ступњу равића. Подлога за ове оцене су Хан и Диџенбах.

Да чујемо сад новије, озбиљније и објективније путнике и испитиваче:

Dr. Kurt Hassert, у свом путопису *Wanderungen in Nord-Albanien*, који је изашао у *Mitteilungen der keiserlichen-königlichen Geographischen Gesellschaft in Wien*, 1898 г., Band XLI, № 5. и 6., стр. 355, пише о Малисорима овако: „Они стоје још на оном истом ступњу развитка на ком су били наши предци пре хиљадама го-

дина, и сматрају пљачку и рат као своје омиљено занимање..... домаћи свештенички ред излази из језуитскога колегијума у Скадру, који одржава Аустрија; она плаћа и свештенике кад из колегијума изађу,¹ и ови свештеници су једини образовани људи у овом *дивљем и варварском народу*... Овим штедрим помагањем Аустрије се објашњава да се у свакој парохији, код сваког свештеника, види слика цара *Франца Јосифа*, а ретко или никад слика господара земље Султана, и да царевина аустријска води успешну пропаганду код урођеника, у првом реду управљену против тежњâ Србије и Црне Горе да помоћу руском обнове стару Велику Србију..... *Арбанаси сîпоје међу свима балканским народима на најнижем сîшуй-њу развишка*“.

На истом месту саопштава Курт Хаџерт и један случај који се њему и д-ру А. Балдаки-ју догодио: како су били нападнути од једне разбојничке дружине арбанашке. Услед тога што се доктор Балдаки на то пожалио у једним италијанским новинама „национални Арбанци“ изгрде га на најпростачкији начин у свом

¹ Сваки добија од Аустрије по 600 круна, што чини с обзиром на цену новца у Арбанији, 1200 круна.

листу „Albania“, који је у Брислу излазио, за ту „народну увреду“. Узимљући свог друга у заштиту, Курт Хасерт не само да потврђује Балдакијеве жалбе и тужбе, него још додаје и наставља овако: „У ствари се не зна ко је бољи или гори: Аустралијанац или Малисор. Сви се путници слажу у томе, и за то и доказе дају, да Арнаути стоје на једном врло ниском (tiefen) културном ступњу, и да су прилике у њиховој земљи африканскије него у Африци“. Интересно је, при том, навести саопштење К. Хасерта да је Балдаки дошао у Арбанију као арбанофил, за што као доказ наводи његову расправу: „Западни Акрокераунски Планински Ланац“, која је 1896. године изашла у овом истом географском Бечком часопису!

Dr. D. Klementi, који је, како горе рекосмо, сам пореклом Арбанас, ево како црта своје сународнике у наведеној већ својој брошури: „Становници који станују у арбанском санцаку искључно су мухамеданци и припадају Гегама.... Онога витештва које се ипак виђа код северних Арбанаса при свој некултурности његовој, нема ни мало код Арбанаса у Санцаку... У вечном непријатељству са српским и црногорским суседима овде се развио

један разбојнички сој, који сваке године добија *прирашћај с високих планина арбанских*.... у свести о свом господству презире Арбанас, наравно, сваки рад; обрађивање поља и домаће послове оставља он женама....“

Немац *Dr. Ernst Jücker*, писац познатог дела *Der aufsteigende Halbmond*, који је имао част и од цара Виљема у Килу бити примљен, саопштава у свом другом делу *Im türkischen Kriegslager durch Albanien*, Heilbronn, 1911., на стр. 46, како му је Арбанију и Арбанце насликао аустријски консул у Призрену *Прохаска*, онај исти Прохаска којег је аустријска штампа у прошлој години најпре кастрирала па онда убила: „Ми у Арбанији имамо висове као у Корзици и Сардинији — географски, али смо фактички ниже од онамошње Вендете. Онамо увек носи пушку тек по неки, овде сви, увек и свуда, дете као и човек, на пољу и у колеби, дању и ноћу, пред људима као и пред Богом, у мошеји као и на миси. Неки испитивачи хвале арбанашко гостопримство, њихову бесу. То ће рећи: заклетва, и, онда, заштита коју она даје и зајемчава. И по неки мисле, таква беса осветљава све и даје непрекршљиво поверење. Али беса није ништа друго до

страх од крвне освете. Крвна освета је регулатор, вентил Арбанаса. Ја сам један пут у Љуми ловио и имао сам свога каваза и турске жандарме као пратњу. Нас су Арбанаси примили, дали су нам каву и цигарете. Гостопримство сматра се тиме као запечаћено. Арбанаси су нас после до села допратили и са многим се свечано опростили..... Ми смо прошли после један кланац, и тамо смо опет нашли своје арбанашке гоститеље: и ту изнад нас, с врха стене, они почну на нас пуцати. Отвори се прави бој између моје пратње и арбанашког препада, и ми се једва с муком од ове заседе ослободимо и спасемо..... Наравно иза тога долази дипломатска акција, али с простим протестом. Турске власти не могу помоћи. Тако су Арбанаси према мени бесу држали...”

Своја опажања *Dr. Јек* даје такође. Он пише на стр. 75.—78. поменутог свог дела: „Арбанашка земља примитивности има ипак велике контрасте; има *giak* крвне освете и бесу гостопримства; има технику оне грандиозне архитектуре Моста Везирова из доба владе Млетака, која подсећа на нешто модерно, и само двадестак километара даље на Дрину као друго средство за прелаз преко реке — један индијански каное. Тамо у јужно-

американској прашуми бразилијанској код Индијанаца који су на изумирању, и тамо у најдубљој средњој Азији, плови овако исто по води злепаста ораница као и у јевропској Албанији код Спаса на Дрину. Али и тамо само с једне на другу страну, али никако уз воду и низ воду; дакле још примитивније но у Азији и у Америци.... далека Америка индијанска и дубока средња Азија живе, како рекох, у овој Албанији, али осим њих још и стара Асирија и арапска Месопотамија: у *шерку* албанске козје мешине. Усти-ма се надује козја мешина као ваздушни јастук, па се крајеви ликом вежу, и онда такав „ваздушни јастук“ Албанез привеже за груди и плива с њим преко реке.... Ја сам још негде нашао овај систем „ваздушних јастука“ од козјих мешина: у турском Ираку на Еуфрату и на Тигрису у Калеку, али тамо у Азији опет савршенији него овде у албанској Јевропи: од једне једине козје мешине до читавог сплава од козјих мешина усавршен, који може носити и по неколико људи и тешке терете с натовареним еспапом“.

Вишегодишњи француски консул у Скадру, *A. Degrand*, пише у својим *Souvenirs de la Haute Albanie*, како су се и у

старије време неповољно изражавали о Арбанасима, па вели да је *Францес*, познати историк византијски, писао: „Албанци, овај најпорочнији и најнекориснији народ на свету, иде од једнога деспота другоме, и три пута се за једну недељу одриче својих господара“. И Несquard се, вели Degrand, ма̀ло блаже о њима изражава, а Chorin пише: „Албанци имају пороке и особине дивљих народа, а одношаји са другим народима и примери који су им пред очима били, ма које религије били, мало су могли утицати да се поправе“ (стр 300—1)... И овом последњем мишљењу вољан је придружити се и Degrand, али на жалост овоме еуфемизму Француза противи се факат: да ти исти примери и одношаји с тим истим народима (Грцима, Млечанима, Византинцима, Латинима, Крстоносцима и Мусломанима) нису тако дејствовали на друге околне и суседне народе и племена: Србе и Хрвате, Бугаре, Куцовлахе око Пинда! Па и Турци, који су из Азије дошли и који нису ни индогерманског порекла, показали су неку културу и оставили за собом неке трагове културе и неке споменике. Само су Арбанаси остали на истом ступњу развитка на ком су били и пре хиљаде година!

Па, ипак, тако склон да им призна олакшавне околности, сам А. Degrand пише (стр. 308.—309.) у поменутом свом делу: „Усамљеност у којој су живели Албанци није међу тим била тако потпуна да они нису знали за напретке које су суседни народи учинили, и они су морали себи ставити питање: откуд да њихова земља, једина у Јевропи, остане тако стално напуштена; за што није никакав покушај учињен да се испну на ниво својих суседа, да дођу до личне безбедности, да створе тргове за своје производе; они нису хтели разумети да су за то и они одговорни, да сва кривица за то не пада на власти. Карактер, нарави, језик, вера, све их дели од других народа балканских; они никаква сродства с њима немају: Херцеговци, Босанци, Срби, Црногорци, сви говоре истим језиком; они би се, строго узев, могли сјединити и образовати једну државу. Албанци немају ни ту перспективу... Ја не верујем да има у Јевропи народа мање спремног да прими овај драгоцен, али каткад опасни поклон који се зове слобода, и који су други искупили ценом најплеменитијих и најтежих (*des plus douloureux*) жртвава“.

*

Али иронија судбине је хтела да баш г. *Хлумецки*, познати писац познатог дела *Аустро-Угарска и Италија*, и уредник опет познатог часописа *Die oesterreichische Rundschau*, где се тако повољна за слободу и самосталност балканских народа политика Јевгенија Савојскога проводи и проповеда, да, можда, најкласичније сведочанство о оним лепим особинама Арбанаса и њихову будном националном осећању, којима се данас извесна господа у Бечу и Пешти одушевљавају и необавештеном јевропском јавном мишљењу као истину намећу.

На страни 110. и 115. поменутог дела свог г. *Хлумецки* вели: „и једино због ове разуздане слободе један део Албанаца, нарочито онај на северу, стоји још верно уз Турску... Један такав драстичан пример ове разузданости из скорашње историје Дервиш Хими тако драгога Скадра наводи Хлумецки: пре неколико година пошље Порта у Скадар двојицу судија, желећи да и у Скадру установи један суд. Одмах првог дана по доласку обојица судија били су мучки убијени, и на том се цела ствар свршила!... Етничко јединство Албанаца је, вели даље Хлумецки, опет нешто оригинално. Јер не само да постоји религиозна разлика из-

међу севера и југа, између брдâ и равнице. И народно и језички они су подвојени; нарави, обичаји, традиције све је то друкчије на северу, а друкчије на југу, *чак и антрополошке разлике се показују*¹.... Влада поштује нарочито од стране Гега тражено право на разбојништво и убиство, и онда су тако задовољни и Албанаси и Турци.... Ове побуне Албанаца час против Срба и Црногораца, час против Бугара (а час против централне власти у Цариграду, могао је још Хаумецки додати) учиниле су, да се у Јевропи поверовало у басну о живој народној свести Албанаца. Свест о народном јединству у једнога народа који има две религиозне секте и четири конфесије, који говори неколико дијалеката и који се тек пре неколико година сложио на једну азбуку! Тежња за јединством у Албанаца, који се међу собом крваво бију, од града до града и од вилајета до вилајета један против другог устају и међу собом смртно мрзе!“

Животни елеменат Албанаца је, вели исти писац аустријски, анархија, а она најбоље успева у Турској (стр. 125).

Пошто је Хлумецки овако лепо на-

¹ Курсив је ваш. Писац.

сликао Арбанасе, не знајући јамачно шта ће његови сународници после шест година од њих начинити, он позива за сведока и пређашњег француског консула у Скадру, А. Degrand-а, који у већ поменутој својој књизи *Souvenirs de la Haute Albanie*, Paris, 1901, стр. 305., пише, да он не зна ни једнога Арбанаса који би се, поставши у иностранству богат, сетио своје сиромашне отаџбине и дао ма и најмањи прилог за какво хумано дело!

*

Да дамо сад реч још једном уваженом сведоку за карактеристику Арбанаса, г. *Т. Ипену*. У својој већ наведеној књизи г. Ипен прича како су Арбанаси чувени гусари по мору, како су крајем 18. века заробили М. Пуквиља, познатог француског путника, са више његових другова код Крита, како је бечки кабинет у Пожаревачком и Београдском Уговору о миру с Турском нарочито морао да предвиди да се Улцињцима Арбанасима забрани гусарити по јадранском мору, да им се одузму барке и друге лађе, и да им се не допусти да друге граде!

Интересно је да Арбанаси, и ако су приморци, нису никакви прави и познати

мрнари, као што су нпр. наши далматинци.

Арбанаси Скадарски немају, вели даље Ипен, ни великог трговачког духа ни велике предузимљивости. Скадранин је много више трговчић који сваку малу добит пажљиво чува да не испусти, а своје потребе бојажљиво стеже и ограничава. У Црној Гори, јужној Далмацији, Херцеговини и Босни они су обично бакали и кафеџије. У Србији, како је познато, Арбанаси су обично водоноше, носачи и тестераши.

4.

Арбанаси су на Балканском Полуострву јаче од две хиљаде година: они су ту староседеоци. На Балканском Полуострву су се изређале, једна за другом, разне културе и цивилизације: грчка, римска, византијска, млетачка, словенска (српска и хрватска, бугарска). Арбанаси су, дакле, били у сред културе и цивилизације; и не једне него више њих. Па ипак, доиста, чудо: за један тако здрав, духовит и подобан народ, за каквог га издају сад нека господа, ништа од свих тих култура и цивилизација није ето прионуло: он је остао сам себи једнак, као што вели један писац (г. R. Pinon), пошто му је

отпевао једну малу химну славе! Арбанас ни једанпут до данас није се успео до ступња државне заједнице. А познато је да је држава највиша и једина пресудна манифестација *народа*, онога што се зове Nation. Срби и Хрвати, Бугари, дошли су на балканско полуострво у седмом веку по Христу. И они су, један за другим, основали сваки своју државу, засновали народне династије, створили државне и културне центре, подигли и развили свој државни, национални живот, до прилично великога ступња, створили народну литературу, подигли и за собом оставили многе споменике свога државног и културног живота. А кад су дошли на балканско полуострво, били су сви они на оном истом ступњу друштвене организације на коме се сада још једнако налазе Арбанаси: на ступњу организације рода, братства и племена.

Је ли могућно да један народ за четрнаест векова (крајем четрнаестог века су дошли Турци на балканско полуострво) не изађе из родовске и племенске организације, не подигне се ни за најкраће време на ступањ државне заједнице, а да је одиста народ, да има у себи елемената и подобности за националан живот, и ако су око њега сви народи дошли

на ступањ државног живота и живели државним животом у његову непосредном суседству толико времена?!

Је ли могућно да један народ, подобан за државни и националан живот, после турске најезде и освојења балканског полуострва од стране Турака, не покуша ни једанпут ослободити се освајача и створити какву такву, ма и најмању, државну заједницу — кад су то око њега учинили и у том успели опет сви, па и млађи од њега, балкански народи: Срби и Хрвати, Бугари, Грци?!

*

Заборавили сте, рећи ће нам можда ко, на Скендербега! Пардон, нисмо. Јер ни тај једини, тобожњи пример и доказ арбанашке подобности за државни и национални живот, не иде у прилог Арбанасима. Прво, Скендербегова војна је, тако да кажемо, крстоносна, — она има општи, више верски карактер.¹ Скендербег је војевао заједно с другима противу

¹ На то би указивао и интересантан и значајан факат, да са Скендербегом нису били сви Арбанаси против Турака. Балабан Паша и Јакуб Паша — који су у доба Скендербега били у царској турској војсци — били су Арбанаси (A. Degrand, *Souvenirs de la Haute Albanie*, Paris, 1901., стр. 300).

Турака. Али нека и не буде тако. Нека то буде баш народна војна Арбанаса. Шта видимо код те борбе? Ево шта. Ђорђе Скендербег, тај једини херој арбанашки, по матери је Србин: Скендербегова мајка је Војисава, кћи српскога династе из Полога, области на горњем Вардару. Писци 16. века, Спандуџино и Мусаки, кажу изриком, да је Скендербег био српског порекла. И тај, дакле, један једини херој арбанашки није пун, чистокрвни Арбанас, него, у најмању руку, полусрбин. Да пођемо сад даље. Скендербег је 27 година водио борбу прогиву Турака, и онога часа, тако рећи, кад је он очи склопио, она се угасила. Она је тињала, истина, још неку годину, али праве, велике борбе је нестало одмах после Скендербегове смрти. Је ли то природно у једној *народној* борби?!

Срби су 1371. године под вођством Краља Вукашина на Марици имали прву велику битку с Турцима и битку изгубили. Али, 1389. године, након 18 година после Маричке битке, они дају Турцима другу, још већу битку на Косову, коју опет губе. Па ни ту, ни после Косовске битке, Срби не стају, не напуштају борбу, већ је воде кроз цео петнаести век, и ако губе једног по једног народног вођа.

Они је продужују и кроз 16., 17. и 18. век, па на освитку 19. века васкрсавају и своју државу, и ако малу и слабу, али ипак државу. И одмах, заједно с васкрсом државом, васкрсавају и свој народни језик, своју народну појезију, своју литературу..... Поред Карађорђа ту су одмах и Вук Караџић и Филип Вишњић, народни песник знамените песме Буна на Дахије, а уз њих је и претеча им Доситеја Обрадовић, отац нове српске књижевности.

Још је нешто врло интересантно из оне Скендербегове борбе. Ту Скендербегову борбу противу Турака опевали су и у својим народним песмама очували — Срби! Арбанаси ни једне народне песме о томе немају. Францисканац Ловро Михачевић, у наведеној својој књизи По Албанији, од целе арбанашке народне појезије дао је свега једну народну песму и — врло карактеристичну! Сиже је песме: У Сарају међ господом вељом сукобио се Турчин са Фандером, Џин Лека с Адемом Шемом, а сукобили су се — *због два вола шовна!* И баш *на врашима царског ч Сараја, кам' су пошли да правицу шраже:* Адем потворио Џин Леку да му је украо волове. За то Џин Лека убио Адема па се прекрстио! После се и Џин Лека мр-

тав скрхао, баш у соби Скадарског валије. И онда се Арбанија пита: зар погину јуначина Џини? Онда се и море узмути, а то и књаза на Цетињу смути, јер је Џини био јунак, и Миридитâ и свог рода дика!!

Ето то је еп арбанашки, и то је — место песме о Скендербегу и његовој борби против Турака!

Најпосле и ово. О Скендербегу у целој Арбанији нема скоро ни трага, Једва неколико јадних причаца: На путу од Цукали планине ка Дебру има неколико развалина за које околни народ вели да је ту био град Скендербегов, како вели П. Сиберц. Овај писац, одушевљени албанофил, у том свом делу, *Albanien und Albanesen*, Wien, 1910, стр. 63, вели: „Албанија је Скендербега заборавила, заборавила свога највећег сина!... „И данас још нико не зна, додаје главни уредник Бечкога *Vaterland*-а, писац горње књиге: како је стидно да се тако што мора потврдити“!

У целој Арбанији нигде једног трага ма какве народне културе, која би се дизала изнад живота племенскога, и ако Арбанаси више од две хиљаде година живе на Балканском Полуострву!

5

Инстикат солидарности, живо осећање

слободе, јаки индивидуалитети! То се, тобож, нашло код Арбанаса, и то је доказ њихове вредности за аутономију и самосталан живот!

Да загледамо још мало овој легенди у зубе.

После Скендербега Арбанаси су произвели ова два народна хероја: Али Пашу јањинскога, Арслана, којег Пукевил зове Сатрапом, и Бушатлије Скадарске. Они су сувременици — крај осамнаестог и прве три деценије деветнаестог века су време њихова рада. Какав је то рад? Али-Паша је одметник Султана, феудални господар један, познат као деспота и тиранин. Упропастио је и потаманио своје сународнике, Клефте и Сулиоте, борце за грчко ослобођење против турскога господства. Пао је издајом својих сународника, Арбанаса, који су се дали поткупити да га издаду.¹ Мехмед Беј Бушатли истребио је, како смо видели, сав аристократски елеменат у Скадру и околини му, и био је обичан паша одметник. Махмуд Бушатлија и Мустафа Паша Скадралија то исто су били, само у већој мери и јачи но Мехмед, њихов родона-

¹ Ближе о Али Паши види: Vte A. de la Jonquière, L'Histoire de l'empire ottoman.

челник. Пали су као и други одметници, феудални господари.²

И Али паша Јањински и паше Бушатлије Скадарске водиле су онаку исту борбу као и наши бегови босански. И они су се, врло упорно и врло дуго, борили против Султана и били његови одметници, али та борба њихова исто тако није имала карактер национални, него чисто феудални.

И ове паше, као и сви Арбанаси у маси, имају осећање само за самовољу, за шумску слободу; за друштвену слободу они нити су имали нити имају осећања. Врло је карактеристично за њихово схватање слободе оно што су тражили

² Врло је интересно како је пао и свршио Кара Махмуд Паша Бушатлија. Ево како црта његов пад и карактер г. Тодор Ипеч, у поменутој књизи својој, стр. 25—26: „Махмуд ступи шта више у преговоре с Аустријом, обећавши јој, за новац и муницију, да подигне устанак у Албанији, и тако ослаби Турску у корист Аустрије с којом је она тада била у рату (1788. г.). Али при повратку из Скадра царски изасланици бише, на заповест Махмудову, побијени код села Мурића (Murici) 21. јуна 1788. године. За побијене аустријске царске изасланике и одсечене им главе добио је Махмуд Паша Бушатлија од султана опроштај за све, добивши године 1790. чак и достојанство Великог Везира. Септембра 22. 1796. погинуо је он у једном новом рату са Црном л'ором у боју код Крусе, западно од Подгорице“!

преко своје депутације од 1. септембра 1909. године у Солуну: да им се оставе привилегије које већ имају (да не иду у војску, да не плаћају порез, да немају никакве судове и т. д.), *да се забрани немуслиманима и Србима да носе оружје* и т. д.! (René Pinon, L'Europe et la jeune Turquie, стр. 329).

Јаких индивидуалитета било је и има у свакој друштвеној организацији, па и на најнижем ступњу друштвоваога развитака. Али Арбанаси још нису дали ни једну личност која би се уздигла изнад схватања племенскога живота, или изнад појма једног феудалног господара, до појма народног вођа, који би повео цео народ и створио му ма и најмању државну заједницу. Пашин видик, видик феудалног династе и бега — то је највиши видик арбанашког индивидуалитета све до данашњега дана. *Ферид* је покренуо и основао *Дриџу*, национално удружење које је тобож имало да буди народну свест и да створи арбанашку нацију, па је врло брзо потом постао — велики везир Абдула Хамида, можда највећега крволока деветнаестог века!

Арбанаси, и врло виђени Арбанаси, били су највернији чувари, телохранитељи овога крволочног султана. Награду

за то су ови Арбанаси имали у доброј плати и личном господству свом у Цариграду с једне стране, а с друге у даној слободи њиховим сународницима да требе и убијају Србе, отимљући им, узгред, уз то, имање и земљу.

Ето за што су подобни Арбанаси, и у чему се огледао до сад јак индивидуалитет виђених Арбанаса и првака арбанашких!

6

Срби су држали Скадар и делове северне Арбаније, које би сад Дервиш Хима, с неком господом још, хтео задржати за ове пионире културе Балканске, у два маха, скоро три стотине година. У тим крајевима још и данас се виде трагови српске културе. Ту су цркве Светога Срђа и Влаха, ту су летњиковци краљевски у околини Скадра! И зидање Скадра је српска народна песма везала за Србе. Те су крајеве, своје старе баштине, сад Срби повратили. Они су их од Турака пре четири века у борби изгубили, они су их данас, после четири века, осветили и у борби опет задобили. У овој борби Арбанаси су били на страни Турака. По чему то они треба сад да припадну њима? Видели смо да за то

не говори чак ни етнологски разлог. По том разлогу, у осталом, Арбанаси би могли тражити да иду и до Котора, а на југ да сиђу и до Атине! И тамо има Арбанаса!

Скадар, специјално, никад није био арбанашки. Он је био лабеатски, односно илирски, грчки, римски, византијски, млетачки, српски и турски: арбанашки није био никад. Бушатлије су га држали, и то само неко кратко време, не као Арбанаси, него као турске паше.

Скадар никад није био глава Арбаније. Ми смо видели да је Ђорђе Кастриота, Скендербег, столовао у Кроји. У грчко и византијско време Скадар је припадао теми Драчкој, у којој је Драч био главно место а не Скадар. За Римљана припадао је Превалитанији, дакле био у саставу римске Далмације, којој је припадала, поред садашње Далмације, Црна Гора, Босна и Херцеговина, део Србије, а никако Арбанија. Скадар природно припада Црној Гори, чим она већ има половину скадарскога језера и чим има једну страну Бојане; а цела околина Скадра је прошарана српским елементом, и мешавина Срба и Арбанаса у оним крајевима датира још од седмог века.

Интересно је да забележимо још по неке карактеристичне црте из времена кад су Срби владали најпре северном, па онда, мало мање, и јужном Арбанијом. За све време док је српска влада била у тим крајевима, историја не зна ни за један озбиљан устанак или покрет Арбанаса против Срба и њихове владавине. То је један важан и значајан факат. Други је значајан факат да и данас међу Арбанасима трају успомене, и не рђаве, на то српско време. Међу племенима арбанашким има предања и данас, да су њихови претци и претци суседних српских (црногорских) племена једни исти. То су констатовали разни испитивачи. Мимо то има и других успомена, које директно казују да су одношаји између Арбанаса и Срба до доласка Турака, и док велики део Арбанаса није био примио ислам, били добри.

Наш велики Доситеј, отац нове српске књижевности, ево шта прича са свога путовања по Арбанији у своме једном писму, писаном у Риги 1788. године: „како је мени било мило од истих Албанеза чути да говоре: ко Србијом облада, тога ћемо и ми за нашег владатеља признати, зашто српски краљи и наши су били. Недалеко од Хормова налазе се

нека прекрасна поља, која Албанези не зову другојаче него *Лейажиша*. Питам их ја шта то значи? „Не знамо“, кажу ми, „то је име поља“. А кад им ја то изјасним, казујући им да је серпска реч: „Море калуђеру“, одговоре ми, не чуди се ти томе; ми смо са Срби један род и племе били“ (Дела Доситеја Обрадовића, пето, државно издање, Београд 1911, стр. 65).

Ми смо и сад за овога рата видели да су се против Срба борили само мухамеданци Арбанаси. Арбанаси хришћани сматрали су готово свуда Србе као ослободитеље. Видели смо и какву је здравицу напио епископ католички у Љешу на ручку код српскога команданта. Мухамеданске Арбанасе је турска управа нарочито подстицала и дражила, распљивала њихов верски фанатизам, против Срба, јер су Срби на балканском полуострву једини највише и најдуже давали отпора Турцима. Познато је да су Срби и с Аустријанцима и Маџарима, и на земљишту Аустро-Угарске, водили дуге и велике борбе с Турцима. Све то лако може објаснити страх Турака од Срба и подстицање помусломањених Арбанаса противу ових. А онда је лако објашњив и однос који је, за турске владавине, по-

стојао и владао између Срба и Арбанаса мухамедоваца. Онога часа кад се турска владавна сруши, кад с те стране нестане султанске политике, која је нарочито јаког израза добила у политици Абдула Хамида, настаће и ту друкчији и бољи, много бољи односи. Кад се сетимо онога што *Курџи Хасерџи* прича у свом путопису, који смо већ раније поменули, онда неће бити тешко разумети да је међу Арбанасе, и не само међу муслимане, ширена мржња против Срба и *с друге стране*.

Интересно је да се то што су само такве специјалне прилике створиле, и што се нарочито и систематски с две стране код Арбанаса ширило и подстицало, сад истиче на једној од тих страна као разлог: да Срби и Арбанаси не могу заједно, да је међу њима смртна мржња и да Арбанаси баш нарочито мрзе Србе!!

7

Аутономија Арбаније, са засебном, нарочитом територијом, чедо је ривалитета између Италије и Аустро-Угарске с једне стране, и оних тенденција источне политике суседне монархије, које се везују за

име и рад принца Јевгенија Савојскога, с друге стране¹

Ни историја Старога Века, ни историја Средњег Века, ни историја Новог Доба нису никад знали, до пре неколико десетина година, за неко арбанско питање. Никад није било некога арбанскога про-

¹ Принц Јевгеније Савојски је, како вели Dr. Walther Schwan (Weltgeschichte zur Konversations-Lexicon, Band III стр. 491), највећи аустријски државник и војсковођа. Он је, како исти писац тврди, учинио за своју другу отаџбину више него и један човек пре и после њега.... Он је победио Турке, као врховни заповедник аустро-угарске војске, 1697. године код Сенте и закључио *Карловачки Мир* 1699. године; он је свладао уставак Ракоцијев 1704. године, победио Турке код Петроварадина 1716. и Београда 1717. године, и принудио их на *Пожаревачки Мир*, који је Аустро-Угарској предао у руке Београд и знатан део Србије (до Сталаћа), Босне и Влашке. Све ове тековине Аустро-Угарска је изгубила *Београдским Миром* 1739. године, после смрти принца Јевгенија Савојског (априла 1736. г.).

У овом другом рату против Турске, који је трајао три године, аустријска војска је 1737. у лето била освојила Ниш па дошла била и до Новог Пазара, али још пре краја те године Аустријанци су били свуда потиснути. *Београдским Миром*, септембра 1739. г., после аустријскога пораза код Гроцке, у јулу исте године, Дунав и Сава су постали били граница између Аустрије и Турске. „Ту је нашла аустријска источна политика за дуго времена своје границе“ (Dr. H. Zimmerer у Helmolt's Weltgeschichte, Band V стр. 165).

блема; никад нису Арбанаси показивали ни давали од себе знакова каквих за тежње аутономистичке природе, а још мање за тежње државноправне аутономије. Они су, великом већином својом, живели својим племенским и пастирским животом који је, треба то једнако имати на уму ако се хоће ово питање правилно да схвати и цени, још све једнако, и данас, њихово главно занимање, као што је био и под Грцима, и под Римљанима, и под Византинцима, и под Србима, и под Турцима. До ступња једне народне и државне заједнице они се никад нису дигли. „Они су, чини се, лутали тако насумце по историји, пише А. Degrand у поменутој књизи својој, без одређена циља, јурећи по свету као најамници, служећи и крсту и полумесецу без икакве разлике, као кондотјери и авантуристе, будући драгоценим помоћницима својим привременим господарима; рат је њихов позив, чини се; он је вршио и врши над њима нарочити чар. (стр. 299—300).

И позната *Албанска Лига* 1878—80. године врло је брзо угинула, из простог разлога што није имала — ни народ ни вођу. И покрет Арбанаса за време младотурака не носи народни карактер, пред свега старања да се покрету такав

карактер да. Г. Рене Пинон се јако vara кад мисли да је тај покрет имао национални карактер. Долазак Муктар Пашинога кабинета и обрт који је с тим у покрету наступио то јасно сведоче и очигледно доказују. Арбанаси су великом већином својом потпуно били задовољни стањем својим за владе Султана Абдула Хамида. Они су управо повраћај у то стање и тражили. Они су за оном „аутономијом“ Хамидовом чезнули; они су њу захтевали. Зар није карактеристично за ту такозвану арбанашку аутономистичку политику, да је њихов најистакнутији првак тога времена, Исмаил Кемал, онај исти који је из Беча отишао, сад после победе балканских савезника, да образује „привремену владу арбанску“, био десна рука Абдул Хаמידу кад је овај покушао био да изведе контрареволуцију?!

За време Абдул Хамида било је турске организоване опозиције, али опозиције арбанашке, иоле озбиљније, није било!

*

Покрет за аутономију Арбаније дошао је из Италије. У Италији има, као што смо видели, око 80.000 Арбанаса. Њих је пређе било несумњиво више, али се

од њих добар део поиталијанио. И они од њих, који сад раде за аутономију, имају готово сви италијанска имена и пишу највише италијанским језиком. У Италију су дошли после смрти Скендербега, крајем 15. века, кад су Турци владали и западним делом балканског полуострва и арбанским приморјем.

Зачетци овога покрета, врло слаби наравно, иду у прве деценије прошлога века. Тек од друге половине прошлога века они постају нешто мало јачи, али ипак све до деведесетих година прошлога века без икаквога већега и ширега значаја. Управо тек од 1900. године покрет се на јако шири и захвата све више италијанске кругове.¹ Ту снагу покрету арбанашком у Италији дала је сама службена Италија, најпре кроз штампу, а после и кроз парламенат. Од тога доба истиче се све јаче интерес Италије за Арбанију и арбанско приморје — и економски и политички. Оснива се и субвенционира нарочито паробродско друштво Puglia за опслуживање арбанскога приморја. Монопол аустријскога Лојда ни-

¹ Интересно је да овога покрета нема међу Арбанасима у Грчкој, где их има много више него у Италији, и где се, такође, велики део јелинизирао. И то је, несумњиво, један доказ за *карактер* покрета за аутономију Арбаније!

шти се, трговина талијанска на источној обали Јадранскога Мора из године у годину постаје све јача и већа, оснивају се талијанске школе у Арбанији, пробија се, мало по мало, и монопол верско-црквени Аустро-Угарске, Свему, пак, овоме италијанском раду у основи лежи — бојазан од Аустро-Угарске и суревњивост према њој.

Све то иде таким темпом, и с тако израженим италијанским карактером, да овај рад Италије изазива зебњу и бригу и код појединих пропагатора арбанске аутономије на италијанском земљишту, који су порекла арбанашког, и код — Аустро-Угарске!

Тој кризи и зебњи аустријској дао је јасна израза *Леополд Хлумецки*, већ поменути уредник познатог аустријскога часописа *Die oesterreichische Rundschau*, у својој књизи *Oestereich-Ungarn und Italien*, која је у брзо доживела два издања, а изашла је 1906—1907. године.¹

Интересантно је да Хлумецки у тој својој књизи, која је врло карактеристична за тенденције аустро-угарске по-

¹ Ово је онај исти Хлумецки, који је одиграо ону познату витешку улогу у познатом Фридриховом процесу у Вечу, за анексионе кризе.

литике, води борбу противу аутономије Арбаније, и ако му је несумњиво познато било да је Аустро-Угарска још 1903. године закључила нарочити, тајни уговор с Италијом о аутономији Арбаније, већ из онога што је г. Титони рекао о томе у италијанском парламенту 4. маја 1904. године — а да и не узимљемо ту у рачун посвећеност уредника Oesterreichische Rundschau у тајне и тежње аустро-угарске источне политике! Аустро-Угарској, види се очевидно, није тада у истини још било до аутономије. Она је публицистички још, онда, против ње војевала.

*

Аустро-Угарска се до друге фазе балканскога рата никад није загревала за аутономију Арбаније, нарочито не за аутономију њену са засебном, нарочитом територијом. Тек кад су победе балканских савезника, и српске победе и успеси специјално, однели слободом многу наду, пореметили многи план и пресекли живац многе дотле гајене тежње у извесним политичким и војним круговима суседне монархије, који су увек до сад били од највећег утицаја на политику монархије, — тек тада се јавно, и службено, истиче

у Аустро-Угарској аутономија Арбаније као политички програм.

Дотле су тенденције аустро-угарске источне политике биле друкчије. Оне су, по самој природи својој, искључивале аутономију Арбаније. Место аутономије међу Арбанасе се, с аустро-угарске стране, шириле друге идеје.

Ове тенденције аустријске балканске политике изражава францисканац *Ловро Михачевић*, који је у Арбанији провео десет година, у својој књизи *Ро Абанији*, стр. 30, овако: „..... Били смо у Лурији, у кући сеоскога кнеза католика, који има рођенога брата муслимана... У разговору су врло учтиви и уљудни, те чекају нека би једноч Аустрија — они веле арбанашки Немсија — учинила крај њиховој бједи“. Други један Аустријанац, Немац, г. *Павле Сиберц*, у већ навођеној својој књизи, коју је, узгред буди речено, издала позната царско-краљевска и универзитетска књижара Manz, на стр. 137—140., казује нам ово: „Аустрија је у Арбанији једина сила која је, осим Турске, бар по имену позната, али која код Малисорâ у северној Арбанији има већи углед и поштовање него царство самога Султана.“ Исти писац на истом месту саопштава шта о том казује други један

путник, Аустријанац, *Карл Штајнмец*, онај исти Штајнмец, који ту скоро, у бечком листу *Die Zeit* № 3679, јутрењи лист, од 21. децембра 1912. године, адвоцира и залаже свој књижевни и научни глас за способност Арбанаса за аутономију.¹ Врло је интересно чути и забележити шта је г. Штајнмец писао о томе пре балканскога рата, кад је чинио своја путовања по Арбанији. Ево његова казивања, како га износи г. Сиберц: „да Аустрија њима (Албанцима) импонује, и да им није несимпатична, може се и иначе потврдити. Код католика у опште, или се за другу силу никако и не зна, или је она без икаквог угледа. Пошто је њихова црква под протекторатом Аустрије. они се и сами сматрају готово као Аустријанци, и жудно чекају кад ће их Аустрија и фактички узети. У Шоши су молили људи да им се каже да ли заиста они још припадају Турској. У Мертури рекао ми је један човек са свим озбиљно, он је Немац, Аустријанац“! На ово казивање Штајнмеца надовезује сам г. Сиберц даље

¹ *Карл Штајнмец* морао је, најпосле, и у *Zeit*-у, ипак, да призна да Арбанаси нису подобни одмах сами прећи у аутономију без стране помоћи; јер на првом месту у Арбанији, а нарочито у северној Арбанији, влада велики партикуларизам — вели он ту.

ово: „Ово што је видео и искусио г. Штајнмец, ја могу само потврдити. Где год смо дошли, питали су нас да ли смо дошли да им кажемо да је Албанија слободна, или да она сад припада Аустрији. Колико ми је пута са жаљењем речено: За што нас Аустрија не ослободи, за што допушта да умремо пре него што постане Аустријанци. И тако су говорили, додаје радосно и весело г. Сиберц, не само католици; тако су исто говорили и мухамеданци“! „О аутономији, наставља даље Сиберц, говоре Албанци овде онде у иностранству. Али и они од такве једне аутономије очекују тек онда нешто, кад пре ње дође једна мена у облику окупације од стране Аустрије, која би извршила спајање (амалгамирање) и васпитање“!

Ето какве су тенденције аустријске источне политике биле пре балканскога рата, а нарочито после анексије Босне и Херцеговине.

*

Још ауторитативнији, и ако мало дипломатскији израз, даје овим тенденцијама г. Хлумецки у поменутој својој књизи, која је, како смо видели, писана пре анексије Босне и Херцеговине.

Истичући важност мора у опште, а Јадранскога посебице за Аустро-Угарску, г. Хлумецки се овако значајно изражава: „Као и положај Млетака тако и положај Аустрије, као силе једне, стоји у првом реду до тога, да успемо држати увек отворен приступ у Средоземно Море... *на Аусиг (излаз на Елбу) и Хамбург само упућена, Аустрија би сјала на то да буде васал Немачке и да дође у пошћуну зависности од ње!*“ (стр. 56—57).¹

„Да Аустрији не пада данас на памет, продужује г. Хлумецки, стр. 59., да води једну територијалну експанзивну политику, то неодољиво излази из непречишћеног, тешкога положаја, у коме се обе половине монархије једна према другој налазе...“

„... И у Македонији као и у Албанији интерес монархије је у првом реду негативан: да се тамо ништа не догоди што нас може оштетити, да се нико други не умеша, да никаква друга држава не привуче себи вођство ових народа. Али овим негативним претенсијама придружује се други један врло важан позити-

¹ Наравно да ова логика и овај резонман не вреде, кад је реч о Србији, јер — Србија не сме да се еманципује од Аустро-Угарске!

ван интерес монархије у Македонији: *државни трговачки пут за Солун поштинско отворен, слободан од сваког другог, страних ушлицаја, који би нас сшешињавао.....* Солун је својим географским положајем одређен да буде, као најдаља југоисточна позиција, излазна тачка за јужну аустријску и за угарску трговину (стр. 62—63)Солун, који је Сујецком Каналу најближе велико пристаниште континента, јесте једина излазна тачка која монархији може да да *непосредан*¹ *приспун к Средоземном Мору* (стр. 66). ...Аустријанцу не достаје једна област којој он може тежити а да се не мора експатрирати..... Али *данас* препоручивати једну политику којој би био циљ задобијање нових земаља значило би, с погледом на ону догму која искључује територијалну експанзивну политику и на нејасан и неодређен унутрашњи положај монархије, водити једну непрактичну политику... Мирољубиво, од сваких територијалних аспирација издвојено старање да обезбедимо политичку а нарочито трговачку супремацију у овом делу Балканскога Полуострва — то је једини програм који одговара *садашњим* одно-

¹ Курсив је свуда наш. Писац.

шајима, али који нам даје и јемство да ћемо ми, *и само ми*, бити позвани да будемо на самртничкој постељи болеснога човека, не као они који се пријављују и сами на део него као они који су позвани да предузму туторство над неким од малолетних наследника (стр. 72—74)“!

*

Тако и толико г. Хлумецки. Колико се ове идеје разликују од полуслужбене и службене источне политике аустроугарске монархије, нека цене они који су пратили пажљиво догађаје нарочито за последњих пет шест месеци.

Да су ове тенденције балканске политике суседне монархије и са свим сувремене, т. ј. да оне и данас живе и дејствују, нека нам је допуштено навести и ова два-три са свим нова израза њихова:

Велики бечки лист *Die Zeit*, № 3680, од 22. децембра 1912. године, донео је, на уводном месту, један врло карактеристичан чланак у том погледу. У том чланку, који носи наслов *Vorgeschlagen*, говори се о успеху аустријске политике у питању о аутономији Арбаније овако: „Да нам је ко, пре три месеца отприлике, претказао овај успех, њега нико не би разумео. Тада смо се ми још клели у инте-

гритет јевропске Турске, и важило је као једно стално, утврђено, ако и негативно начело наше не баш тако често сигурне спољне политике, да ми никад нећемо допустити, па ма шта било, да Срби и Црногорци окупирају, а још мање анектирају Новопазарски Санџак, или да продужење Санџака к југу до Солуна сме ма којој другој држави припасти осим нас. Да нас је тада ко год питао који би успех наша дипломатија, на случај какве балканске конфлаграције, као најмањи сматрала, тада би одговор био овакав: да буде и остане отворена она велика област између наше босанске границе и солунскога пристаништа. Овај успех ми у истини нисмо постигли, него се радујемо једном другом успеху који, како рекосмо, пре три месеца не би нико разумео. Новопазарски Санџак је већ готово својина Срба и Црногораца, област испод њега деле између себе Срби и Грци, а око тога чији ће бити Солун споре се између себе Грци и Бугари... Наш је успех сад да Албанију не поделе савезници и да Срби не добију територијални излаз на Јадранско Море“....

Dr. Хајнрих Фридрих, познати историк и академик аустријски, који се онако неславно прочуо и у познатој афери лаж-

них докумената за време анексионе кризе, пише у *Neues Wiener Tagblatt*-у № 354 од 25. децембра 1912. г., под насловом *Ерентал и Берхтолд*, овако о балканској политици своје отаџбине: „Мало по мало падају копрене с балканске политике Аустро-Угарске, и оне линије које су оба последња министра држали провирују и излазе на видик. То нису велики циљеви који свет потресују за којима је бечки кабинет ишао, најмање је још Ерентал или Берхтолд узео као политички циљ поход на Солун. Освојење западне половине балканског полуострва могло би се извести и постићи само у једном победоносном рату против Русије и уз компензације Италији. На ове би компензације Италија имала право, јер се у уговору о Тројном Савезу који важи и који је пре неки дан продужен вели: Ако се Аустро-Угарска протегне на Балканско Полуострво, онда се исто проширење признаје и савезнику. За то смо се ми ограничили на анексију Босне и на стварање једне неутралне албанске државе која би имала да држи у шаху Велику Србију....“ Овај исти господин, на истом месту, прича даље ово: *Ерентал је припремио албанску политику свога наследника. Сад се може без зазора причасти,*

да је Ерентал у зиму 1908—9. године с албанским вођама преговарао и, на случај рата са Србијом, обећао им оружја и новаца за 30.000 људи и, у исто време, аутономију за њихову земљу“.¹

„Али поред овога лица има и наличје, продужује, на истом месту, г. Фридјунг: Ерентал је из разлога, који још нису до сад довољно расветљени, напустио Санџак. Још се може разумети да је он, с обзиром на опасност ондашњу, повукао посаду нашу, али је непојамно да се он за увек одрекао тамо се вратити. Андраши је био у руковању балканским питањем смотренији и већи од Ерентала; и садашњи министар није учињену погрешку поправио. Може бити да ту лежи тајна нека која, кад се открије, може довести до ревизије ове неповољне оцене....² Може бити да се могло више постићи; али је свакојакo дат доказ да је Аустро-Угарска меродавна сила на западном Балкану и да она, кад само један пут нешто хоће, може то и да протури са својим верним северним савезником“!

¹ Курзив је наш. Писац.

² Чудо је, заиста, да г. Фридјунг не зна, или се чини да не зна, да је излазак и дефинитивно напуштање Санџака била цена по коју је, поред Турске, и Италија дала свој пристанак на анексију Босне.

Максимилијан Харден држао је 6. декембра 1912. године једно јавно, по свој прилици поручено, предавање у Бечу, у *Sophiensaal*, о *наслеђу Турске*. Аудиторијом су чинили врло одлични гости. Међу првима је, напред, према самом предавачу, седео граф Берхтолд, аустро-угарски министар спољних послова. Он је, како *Нова Слободна Преса* саопштава (№ 17347. 7 дек. 1912.) с највећом пажњом пратио предавача.

По реферату *Нове Слободне Пресе*, г. Харден је у свом предавању, које је два сата трајало и живим одобравањем праћено било, рекао и ово: „...Од великих људи Аустрије Радецки је био први који је рекао: ми морамо узети Босну и Херцеговину, а Тегетхоф је у нарочитом мемоару једном 1866. препоручио да се ове земље узму. Ускоро за тим тадашњи пруски министар Бизмарк дао је исти савет Бечу....¹ Аустрија не може допустити да се искључи из сарадње око деобе турскога наслеђа. Године 1841. један пруски капетан, Молтке, доцније велики Молтке,

¹ Познато је да се Бизмарк у парламенту немачком јавно бранио: да су Руси сами понудили и дали Аустрији Босну и Херцеговину, а он, на Берлинском Конгресу, после тога само је то акцептирао! Сад га и његов агенат Харден издаје.

писао је: „Једнога дана ће Аустрија бацити мач свој на теразије кад дође да се одлучује о деоби турских земаља. Све флоте на свету не могу ову деобу извести ни спречити. Аустријска војска може, може бити, прво, а друго сигурно“.... После Берлинског Конгреса имао је граф Андраши један разговор с француским послаником о овим могућностима деобе турскога наслеђа. Тада је граф Андраши разложио француском посланику шта Аустрија у сваком случају мора тражити и додао: оно што Аустрија ни у ком случају не може допустити ни трпети јесте постанак једне велике, нове, словенске државе *у кругу наше интересне сфере, или оне која то сутра може бити.*¹ И кад га је по том француски посланик упитао: хоће ли екселенција за то и рат водити, Андраши је одговорио: да!

Г. М. Харден је ту, у истом предавању, причао отменој господи и то, како је Карађорђе нудио Србију а краљ Никола Босну Аустрији па она, мудра и некористољубива, то није хтела! Ми остављамо на страну факат, да је г. Харден сам својим предавањем уништио ту фабулу, па указујемо само на тенденције

¹ Курзив је наш.

овога тврђења, које је давно већ уништио *Аустријанац* Fedor von Demelitsch у својој књизи Metternich und seine auswärtige Politik, Stuttgart, 1898., где ће г. Харден наћи и ову Метерникову изреку: Србија мора бити или аустријска или турска!

8

Ове и овакве тенденције су, са свим природно, изазивале бојазни и страховања не само међу балканским народима, а у првом реду међу Србима, који су први на ударцу и чији је положај најтежи, него и у Италији која има такође тежак међународни положај с веома великом, сваком противнику отвореном морском обалом, и својом отвореном источном границом. Ове бојазни и ова страховања су родили и онај покрет у Италији за аутономију Арбаније, и онај тајни уговор између Италије и Аустро-Угарске од 1903. године.

Кад се у ове тенденције балканске аустро-угарске политике добро загледа, и кад се узму на ум и само они блажи облици и изрази њени, са свим је јасно за сваког политичког човека и у Србији и ван Србије за што се у Бечу не свиди формула г. Р. Поенкареа: désintéressement territorial absolu. Јер, нека се ствар

окреће како се хоће, мора се признаћи да аустријске формуле: *пошћуно слободан, непосредан пут за Солун, ошкљанање Србије од Јадранскога Мора, аутономија Арбаније, онако ваљрено засћућање најниже, најнекултурније расе на Балканском Полуострву*, која за две хиљаде година није могла изаћи из племенскога живота ни створити ма и најмању државицу, *и шражење за њу*, тобож по принципу националности, *широких граница на рачун јаче, културније, за државни живот далеко и далеко способније српске расе*, — нису ништа друго него маскирана тежња за територијалним проширењем.

Познато је да је Србија на Берлинском Конгресу примила обавезу, *коју је у првом реду Аустро-Угарска шражила*, да што скорије сагради железницу од Земуна до јужне своје границе, те је веже с аустро-угарском пругом од Беча до Земуна и пругом Друштва Источних Железница од Солуна до српске границе. Познато је да се, дотле, Аустро-Угарска противила грађењу пруге од Скопља преко Санцака за Босну. Откуд сад на један пут Аустро-Угарска, кад је Србија начинила своју пругу коју јој је суседна монархија тако рећи наметнула, која је отворена за трговину већ толико година,

која је краћа и иде кроз питомије и богатије крајеве, тражи пругу Сарајево—Увац—Митровица—Скопље?! Какву то друкчију слободу за своју трговину тражи Аустро-Угарска од оне коју имају све јевропске државе за своју трговину? И како се то може добити изузетно право и изузетна слобода за своју трговину, а да се не окрњи суверенитет и самоопредељење Србије или оне државе кроз коју железничка пруга пролази — осим кад железница иде преко своје сопствене територије?

Статистика трговине, и она коју дају сами аустро-угарски консули, несумњиво потврђује да је пут за Солун, за трговину аустријску и угарску, железницом, од врло спореднога значаја. Сувоземан пут за Солун има значаја само за Македонију, Тракију и јужну и средњу Србију, за извоз и увоз. За Беч и Пешту он нема скоро никаквог значаја. То је, ту скоро, несумњиво доказао и г. Yves Guyot у *Journal des Economistes*.¹ То је до-

¹ *Journal des Economistes*, 15. новембар 1912. г., чланак *Источно питање и економски сукоби*. Ту г. Гијо каже наречно: „Беч је крајња тачка трговинске експансије Хамбурга сувим; она чак ни Пешту не достиже. Солун не може бити ни пристаниште Беча ни пристаниште Пеште: јер је од Беча удаљен за више од 1250

казао и г. Г. Херлт у аустријском часопису *Der Oestereichische Volkswirt*, № 8 од 23. новембра прошле године, који завршује свој чланак овим значајним речима: „Кад се све на једно скупи излази, да Солун има за монархију мало економско значење. Ако и политички значај Солуна није већи, онда не треба ни мало да лупамо главу за судбину „Краљице Јегејскога Мора“.

Цела досадашња историја дунавско-јадранске железнице показује, да се Ау-

километара, док до Трста има 234 километра; од Пеште је удаљен за 964 километра, док је Фијума удаљена за 615 километара..... Цена једне тоне од Хамбурга до Солуна, рачунајући само по 0'04 п. д. од километричне тоне, износи 84 динара“!

Интересни су и ови подаци за увоз железницом у Солун:

	1910. г.	1911. г.
Србија	80.728 тона	31.400 тона
А.-Угарска	20.431 „	18.228 „
Немачка	1.575 „	1.227 „
Бугарска	270 „	104 „

Исто су тако интересни подаци и за извоз из Солуна:

	1910. г.	1911. г.
Србија	23.995 тона	6816
А.-Угарска	819 „	1508
Немачка	513 „	733
Бугарска	1195 „	256

(*Самоуправа*, бр. 2. и 4. 1913. г.)

стро-Угарска противила свим силама њеном подизању. То тврди и г. R. Riedl, врло компетентан и несумњив сведок, у свом делу Sandschakbahn und Transverballinie, Wien. 1908. Он о том (стр. 19.) вели ово: „..... Никако решење албанског питања не сме нама дати *мање* него одржање једне унутра и споља самосталне државе на источној обали Јадранскога Мора. У садашњим приликама то просто значи: одржање пуног интегритета турске владавине. На железничку политичку област пренесено, то искључује подизање једне нпр. француско-руске линије од Србије до Бара или једне талијанске од Валоне до Битоља. *Ако се* у овим областима железнице граде, оне не смеју бити национална предузећа ма које државе, него или турска, или, за што мало изгледа има, међународна“!..

Г. Хлумецки у поменутој својој књизи, стр. 176—177, каже са свим отворено: „Било да је реч о линији Ниш—Бар или о линији Валона—Митровица, свима је овим пројектима исти циљ: да се балканске државе економски и политички еманципују од монархије, и да се њихово гравитационо средиште пренесе од средње Јевропе на југозапад..... али оно што је свима познаваоцима Балкана било јасно

увек, то је да се отпор Аустро-Угарске свагда имао очекивати код сваког покушаја да се њој оваком једном железничком пругом пресече пут за исток“! И даље, на стр. 178., ово: „Србија која данас 90% свога извоза шаље у монархију, хоће да се извуче од наших смерних захтева да се обзире на нашу индустрију, или боље рећи да не бојкотије стално нашу монархију при већим државним поруџбинама. Шта бисмо тек очекивали од Србије кад би она добила један директан, само 250 километара дугачак, железнички пут на Јадранско Море за своју трговину? Нарочито још онда, кад би се овај железнички пут нашао у рукама једне талијанско-словенске конзорције, с једном још националном и тарифском политиком руку под руку.“

Треба ли да помињемо тежњу Аустро-Угарске и њена најновија призивања да Србија уђе у царинску заједницу с Аустро-Угарском?

Треба ли да подсећамо на скорашње *Машлековићеве* изјаве у *Пестер Лојду*: да Угарска није била и није пријатељ тој идеји о царинској заједници, па јој не треба ни тежити, јер је ову земљу, т.ј. Србију, лакше узети него ону идеју о царинском јединству извести?!

Треба ли да споменемо најпосле и факат: да је одмах после говора г. Р. Поенкареа у француском парламенту о решењу амбасадорске конференције, које се односи на дунавску јадранску железницу и она права која се Србији на њој дају, избио на јавност глас да Аустро-Угарска није са свим задовољна с таким решењем како га је изнео г. Поенкаре?

И без тога је, држим, са свим јасна јака тежња у суседне монархије: да се Србија држи у економској зависности и подчињености; да суседна монархија жели на Балкану, а у првом реду у Србији, изузетан, привилегован економски положај; да би она рада била сматрати балканске земље, а понајпре Србију, као своје колоније; да она гледа на њихове области као на своје искључне трговачке пијаце, где не жели конкуренцију под истим погодбама с другим јевропским државама; да јој тешко пада разговарати с њима као са слободним и самосталним, у међународном погледу равноправним земљама и државама.

Али, ипак, ево још један доказ. *Нова Слободна Преса*, (№ 17.378, 9 јануар 1913), пошто је српска влада службено изјавила, да ће повући своју војску из Драча одмах по закључењу мира, пише овако:

„Морају једном и у Београду доћи до сазнања да су према Аустро-Угарској само два одношаја могућа: пријатељство или борба.... Аустро-Угарска и Србија се морају вратити политици Берлинскога Конгреса, политици грофа Јулија Андрашија и Јована Ристића“!

Шта ово значи није нимало тешко погодити; али пошто се *Нова Слободна Преса* изволела позвати на г. Јована Ристића, бившег Краљевског Намесника, и упућује Србију на његову политику, ми морамо закључити да Н. С. Преса не зна за оставку пок. Ј. Ристића од 9. октобра 1880. године и за разлоге тој оставци. Мислимо да ћемо и Н. С. Преси учинити услугу ако ту оставку пок. Ј. Ристића, која је један важан историјски документ, саопштимо овде у целини.¹ Тада ће се она уверити да се овога, чега се ми бојимо сад, бојао и пок. Ј. Ристић, и да о политици Аустро-Угарске према Србији није ни пок. Ј. Ристић друкче мислио но што мислимо ми.

Је ли онда чудно што Србија не може да пристане на такав третман, и што се она стара, не од јуче, да се од тога осло-

¹ Види: Прилог I. Оставка Ј. Ристића, на крају ове књижнице.

боди и од тога огради?! Она мисли да на то има права, и да јој је то дужност и национална и државна.

И како она може равнодушно гледати кад се са свим отворено и са живим настојавањем покушава ослабити њен успех, умањити њоме освојена и заузета област, пуна успомена њене државне прошлости и настањена њеним сународницима, који су систематски, и с нарочитом тенденцијом, за турске управе отуда прогањани и требљени поред осталог и једном нарочитом мером, која је, у ствари, државном влашћу организовано хајдуковање и разбојниковање: оружањем Арбанаса уз најстрожију забрану да Срби смеју носити и држати оружје?!

Откуда тај изузетак и та привилегија, за Арбанасе, да они не могу и не смеју доћи ни једним делом својим под власт Срба, а Срби да могу доћи под власт Арбанаса? Зар нема Арбанаса и у Грчкој? Зар није српски народ подељен на неколико администрација и државних управа? Нека се погледа само на Аустро-Угарску: ту има Срба под једном управом у Босни и Херцеговини, под другом у Маџарској, под трећом у Хрватској, под четвртом у Далмацији. Или зар чак и Немци нису једни у Немачкој, а други

у Доњој и Горњој Аустрији, у Чешкој, у Ердељу (Маџарској)?

И како тек изгледа ово ширење граница Арбаније кад се зна да су Арбанаси намерно, и по нарочитом плану, гурани као клин међу Србе у Турској?! Није ли то очевидна тежња да се Србија подседне и с југа, кад је онако опасана са севера и запада?!¹

Откуд тај куриозум и уникум да се

¹ Један од аустријских фелдмаршала, Otto von Gerstner, — у Аустро-Угарској постоји необичан обичај да официри високога ранга воде политику не само у *Danger's Armee-Zeitung* и анонимно, него и по дневним политичким листовима и с цуним именом — *тражи Арбанију од преко 70.000 квадратних километара!* И још додаје племенити господин да треба заузету област одмах да напусте савезници, „пошто је Јевропа већ донела одлуку да она њима не припада“! (*Zur Abgrenzung Albanien's*, *Neue Freie Presse*, 14. јануар 1913., бр. 17383).

Ради боље и правилније оцене ових аустријских жеља да наведемо овде неколико примера о величини појединих држава, које имају мало друкчаје титуле од титула ових Арбанаса, штићеника аустријских и талијанских :

Србија је до 1876. године имала непуних 38.000 квадратних километара, а сада, после више од сто година од свога ослобођења, она има свега 48.300 квадратних километара. *Црна Гора* нема све до сада више од 9000 квадратних километара. *Ваденска* има 15.081, *Саксонска* 14 998, *Виртемберг* 19.517 квадратних километара; *Белгија* има 29 457, *Данска* 39.780, *Холандија* 33.000 и *Швајцарска* 41.346 квадратних километара!

баш Аустро-Угарска, која од тако рећи свакога народа има по нешто а скоро ни од једнога све, истиче као најватренији бранилац принципа националности, и још у пуној чистоти његовој?! И то баш онда кад је у Хрватској у пуном јеку државни удар с Цувајем на челу, а у српској Босни и Херцеговини један аустријски генерал с диктаторском влашћу — изводи неки јадан Устав?! И то баш онда кад треба тиме да се натруни Србији и српском народу, који је већ на толико комада исецкан и подељен?!

Кад може један део Турака остати под бугарском и српском влашћу, онда ће и г. Дервиш Хима допустити да могу то исто и Арбанаси, и то у толико пре што су они увек до сад били под туђом влашћу, и што су они у оним областима које сад хоће, уз припомоћ својих заинтересованих протектора, од Срба да узму и од Јевропе испросе, или *зливовачки уљези*, или су онамо давно крвно и географски измешани са Србима, као нпр. у околини Скадра и поред црногорске границе.

У осталом, за њихов број има довољно места и око старога им стожера у приморју, тако да ту сви могу стати, ако се не свиди онима од њих који би под српском влашћу остали са Србима живети, и

ако аутономна Арбанија неће да служи за колонизирање Аустријанаца и Талијана!

*

У суседној монархији је чисто нека мода, која се тенденциозно и преко граница њених шири, тврдити и причати, да су Срби нетолерантни. Ту лаж, међу тим, врло је лако изобличити и у главу утући. У том погледу ми Срби можемо издржати конкуренцију не само на Балкану него и с Аустро-Угарском, и с неком другом још државом. И то није само данас тако. Тако је било и у средњем веку. Срби су владали северном Арбанијом скоро три века. За све то време, како смо већ поменули, није било ни једног устанка, ни једног озбиљног незадовољства од стране Арбанаса, а предања и успомене на српску владавину, као што смо видели, код самих Арбанаса, и данас говоре у прилог Срба, па ма како се то сад не свидело Дервиш Хими.

Срба има од три вероисповести и две вере. У Краљевини Србији са свим мирно, и уз припомоћ државну, живе мухамедовци, а Срби католици долазе и долазили су и у службеној јерархији до највиших положаја. И други народи, като-

личке и протестантске вероисповести, не могу се потужити на српску нетолерантност. Замерке, које су нам чињене за то што католици немају своје више јерархије и својих богомоља, осем једне, неосноване су прво с тога што је католика у Србији досадашњој било мало,¹ друго за то што ми до сад нисмо успели доћи до конкордата, а из разлога што се некако и ту није могла издвојити, до сада, политика од цркве. Ми не желимо нпр. да Ђаковачки епископ, који се још назива и босански, и који је поданик аустријски, буде епископ католика Краљевине Србије. Ми бисмо ту желели да издвојимо политику од цркве и вере у толико пре и у толико више, у колико Аустро-Угарска врло радо истиче и присваја себи право да буде нарочити заштитник, протектор католика. Ми морамо суревњиво и ту чувати своје самоопредељење државно, своју државну самосталност која врло опасно, под фирмом цркве и вере, може да буде тангирана. У Немачкој и Пруској могу, у овом погледу, врло лако, мислим, разумети наше бојазни. Колико се у Аустро-Угарској у том

¹ Католика у Србији има на 8000, а Мухамеданаца око 15.000.

погледу заборављују, и како ту схватају толерантност, доказ је и узвик онога посланика, католика Немца, у аустријском парламенту, баш у почетку данашње балканске кризе, да за њега нема разлике између јеретика муслимана и јеретика православних!

Врло је интересно видети и упоредити, у овом погледу, положај православних Срба у Аустрији и Маџарској, и положај католика у Краљевини Србији. Један драстичан пример је за то и Босна и Херцеговина. Тамо су *по конфесијама*, данас у двадесетом веку, подељене изборне курије и састављен босански сабор; тамо Србин, православан, ни једно више место у служби државној не може да добије; тамо се, као и у Хрватској, драже Хрвати против Срба и обратно, католици противу православних и обратно! А у Босни и Херцеговини је, као што је познато, највећи број православних Срба, и према католицима, међу којима је велики број дошљака и странаца, и према мусломанима.

Како стоје Јевреји у Аустро-Угарској и у Србији — такође је врло интересно. Јевреји у Аустро-Угарској немају ни издалека онај друштвени положај који имају у Србији. О томе би знао прилично по

штошта испричати не само многи Јеврејин у Галицији, него и по неки сарадник Нове Слободне Пресе — у претпоставци, наравно, да би то смео учинити. У овом балканском рату погинуо је код Приштине један српски резервни официр, Јеврејин, Амар, па му је тело пренесено у Београд и ту уз учешће свега грађанства на најсвечанији начин сахрањено! То је најновији пример такозване српске нетолеранције, на коју би се могла, за цело, многа господа у Аустро-Угарској угледати!

*

Једна црта, одлика аустро-угарске балканске политике према Србији, *јесте политика изолирања Србије* и од балканских држава и од Јевропе. Та, пак, политика, која се као црвен конац провлачи кроз аустро-угарску балканску политику, јесте опет само један нов одјек и израз оних тенденција њене источне политике, о којима смо горе говорили. Шта значи политика изолирања, и колико она може бити опасна и за велике државе, доста је да подсетимо на ону велику узнемиреност у Немачкој, кад се у њој, с правом или не, политика Краља Едуарда схватила као политика изоли-

рања Немачке. Колика тек опасност прети малој Србији, кад ту политику изолирања води према њој, као малој држави, једна Велика Сила као што је Аустро-Угарска ?!

Како ће се с аустро-угарске стране, врло вероватно, овај карактер политике суседне монархије порицати, и како је врло важно да све српске партије и сви политички људи у Србији буду на чисто с овом цртом политике суседне монархије, нека ми је допуштено да овде укажем на неколике симптоме, који то јасно доказују и обелодањују. Ја сам уверен да је у Јевропи, у дипломатским сферама, овај карактер аустро-угарске политике запажен, али је врло важно, за Србију, да су о том обавештени и уверени и јавно мњење јевропско и сви политички кругови и јавно мњење у Србији.

Први је симптом изазивање и подржавање ривалитета између Бугарске и Србије као две најјаче балканске државе.¹ Официозна аустро-угарска штампа унисоно, и стално, сваки дан истиче и препричава у свим могућним варијацијама како су интереси Срба и Бугара контрадикторни, како се Срби и Бугари никад не могу сложити, како Срби раде против

¹ Србија и Бугарска су, у последњем балканском рату, извеле саме преко 650.000 војника.

Бугара а Бугари против Срба. С аустро-угарске стране се стално дражи свим начинима, и јавно и потајно, час Бугарска против Србије, час Србија против Бугарске. Никакав, ма и најмањи корак зближења између Србије и Бугарске не гледа се повољно. На против сваки такав корак истиче се, одмах, као уперен против интереса Аустро-Угарске.¹ Познато је шта

¹ Колики, пак, значај има аустријска штампа за аустријску политику, да поменемо, поред онога што се већ зна из времена анексионе кризе и Прохаскине афере, ово што *Н. С. Преса* о том казује у свом броју 17.365 од 25 децембра 1912 године, а у уводном чланку који носи наслов Graf Berchtold: „Кнез Визмарк је увек тврдио да је своју савршену журналистичку политику (Presspolitik) научио од Аустрије, и говорио с пуно зависти и чуђења да је Беч својом публицистичком мрежом прекрилио целу Немачку“! Овде је *Н. С. Преса* могла слободно додати: да је кнез Визмарк не само завидео и дивио се организацији аустријске полуслужбене штампе, него да је се ње и прибојавао. Ту би још могле доћи и успомене Визмаркове о опим методама аустријским, које је он искусио и осетио на себи самом за време свога посланиковања у Бечу и за време првих година свога министровања у Берлину! И још, не мање, и факат: да и данас један део немачке штампе гледа кроз бечке наочари на Балкан, балканске народе и она питања која с тим у вези стоје! Та колико ономад је *Frankfurter Zeitung* (број од 15 јануара) допустио свом бечком дописнику G. да на уводном месту части немачку публику елукубрацијама једнога ноторнога аустријскога агента, и то обичније сорте, Леполда Мандла, оглашујући га уз то још и за — балканског специјалисту!!

је све Аустро-Угарска чинила, и како се сва аустро-угарска штампа дигла против Србије, кад су пре неколико година учињени били познати припремни кораци за царинско зближење између Србије и Бугарске. И да би се на Србију што интензивније дејствовало, а Бугарска што јаче одбила, на Србију се врши и економски и политички притисак; Бугарска се тапше по рамену и гледа да задобије разним прижељкивањима и концесијама упереним против Србије и српских интереса, док се, истовремено, разним каналима преко разних агената Србима даје на знање да Бугари шурују с Бечом, а Бугарима да су Срби положили оружје, молили Беч за опроштај и да интригирају против Бугара!

И ова политика је, на жалост, често и дуго успевала, помагана погрешкама и српским и бугарским. Против такве је политике, кад она долази од једне Велике Силе, у осталом, малима, слабима и неискусним младим народима и државама и врло тешко борити се. Врхунац ове политике је био српско-бугарски рат 1885. године, који је, после, још појачано тровао српско-бугарске односе и, за време све владе Обреновића, а нарочито за живота Краља Милана, онемогућавао сваки

иоле озбиљнији и трајнији заједнички рад Србије и Бугарске.

Србија је тада тим несрећним ратом, што га је родила Аустро-Угарској инфео-дирана политика Краља Милана, помогнута и извесним погрешкама бугарским, које су опет у приличној мери родиле интриге стране, претрпела велике губитке, и моралне и материјалне. И она је њих носила и осећала преко двадесет и пет година!

Али да би иронија била већа а цинизам грубљи, с аустро-угарске стране се од тога доба Србији стално пребацује неблагодарност кад год се она покаже непослушна према жељама и тежњама суседне монархије, не ретко врло грубо исказаним. У Аустро-Угарској се радо хоће да сматра како је Србији тада учињена врло велика услуга — што је аустро-угарски посланик, граф Кевенхилер, задржао Бугаре и кнеза Батемберга од даљег ратовања, које је по Србе, са свим природно, јер је сасвим лудо било и почето, било узело рђав обрт! Срби, међу тим, сматрају такве претензије не само за просту но и за велику увреду од стране аустро-угарске. Да оставимо на страну факат што је Аустро-Угарска свог посланика, који се осећао и прилично кри-

вим лично у оној несрећној политици Краља Милана, после онога корака одмах бацила у засенак, налазећи да је оним кораком отишао даље него што је она желела.¹ Да споменемо само ово: ми ту не само што не дугујемо никакву благодарност Аустро-Угарској него је сматрамо, заједно с Краљем Миланом, за кривца оном рату и оном поразу српском! Али ни сам Краљ Милан није јој дужан био за то никакве благодарности, јер је Аустро-Угарска била дужна помагати му ту, по оној тајној конвенцији коју је она с њим закључила била 1881. године.

Кад смо у речи о благодарности Србије према Аустро-Угарској да додирнемо још једну ствар. И услуга коју је Аустро-Угарска учинила Србији на Берлинском Конгресу да добије нешто шире границе често нам се помиње с аустро-угарске стране, али се врло пажљиво избегава да каже како је Аустро-Угарска *том приликом узела* српском народу — *Босну и Херцеговину!*

¹ И ако је гроф Кевенхилер припадао једној од најстаријих и најугледнијих породица аустријских, и био способан посланик, он је дуго морао, после рата српско-бугарског, остати у засенку и на споредним положајима дипломатским, док није, тек пред анексноу кризу, добио за посланика у Паризу.

Ако је Србија кад год, ма у чему, и ма колико, била неблагодарна према Аустро-Угарској, а ми то не знамо, онда је она имала врло великога учитеља у том погледу, те би њена кривица и у том случају потпуно отпала. Није Србија него Аустро-Угарска створила изреку: ми ћемо задивити свет својом неблагодарношћу! И то само пет година пошто је генерал Паскијевић спасао Аустрију од расула!

И као год што је Русија имала и има права и данас на благодарност Аустро-Угарске за своје држање у години 1848—9, тако исто има то право и мала Србија, заједно са свима Србима и Хрватима у Аустро-Угарској. И они су тада принели своју лепту за спас и одржање Аустрије! А шта да кажемо тек за оне велике и дуге борбе Срба и Хрвата против Турака, док је Аустро-Угарска била и сама под господством Турске, и кад је она Србе и Хрвате у помоћ звала и велике им, на пергаменту исписане, повластице обећавала?!

Место тога Аустро-Угарска даје нам сваки дан све нове доказе и симптоме своје ненаклоности и своје политике изолирања Србије.

У том смеру с аустро-угарске стране се *систематски* ради и *на дискредитовању*

Србије. И у том погледу је њена официозна штампа стално на послу. Кроз сваки чланак, кроз сваки допис, кроз сваки телеграм њене штампе то се јасно види. Сваки успех, сваки напредак, свако добро дело Србије систематски се — заћуткује и прећуткује. Свака погрешка, сваки погрешан корак, сваки ма и најмањи недостатак одмах се удара на велико звоно, преувеличава, раздувава. Не преза се ни од клеветања земље и угледних политичких људи, па се не оставља на миру ни двор српски. Да оставимо многобројне и свакидање примере за то, па да као доказ споменемо само — Васић-Фридјунгову аферу, кампању и клевете приликом наоружања Србије, Прохаскину аферу, дугогодишње сукобе на Дрини услед сталног спора о граници, понижавање и багателисање српских успеха ратних после првих изненађења, прећуткивање српске спреме војне и финансијске!¹

¹ И ако Србија трпи због спора о граници на Дрини и материјалну и моралну штету, Аустро-Угарска пеће опет да се дефинитивно то питање скине с дневног реда, *ма да оно траје већ тридесет година.* Кад је Србија предложила, најпоследње, у предлогу за нову шловидбену конвенцију, изборни или Хашки Суд за расправу тог питања, Аустро-Угарска избегава дати пристанак на то.

Колико се далеко било отишло и зашло у Прохаскиној афери показује и тај значајан факат, што се то

У овај ред иде и она кампања и сталне приче у аустро-угарској штампи о корупцији у Србији. И ако се баш с аустро-угарске стране давно служе тим методом за задобијање утицаја у Србији и за помагање своје индустрије, и ако би аустро-угарска штампа имала пуне руке посла да чисти тај коров из своје градине, у којој корупција грасира у свим областима јавнога живота и у

показало као много и претерано чак и самој тако послушној штампи аустријској. Ево шта пише тим поводом нпр. Die Zeit у свом 3685 броју од 28. децембра на уводном месту: „Кад се прочита регистар грехова у Призрену и Митровици учињених, а које је наша влада сад пред Божић објавила, не може се човек отети тешкоме утпску да на нама лежи и пека извесна нечашност, чак и онда кад оставимо на страву више недеља вођену сензациону кампању, па узмемо само службени комшике. После овога помпезнога увода човек би очекивао бар демолвраће консулата, пљачкање у њему склоњених драгоцености, омаловажење наше заставе и царевога лика. Али ништа од тога. Место тога чујемо да је 24. октобра задржан консулатски каваз, и одузет један поштански пакет. Заиста једна погрешка, једна кривица! Али колико је послужитеља у овом рату задржано, колико је хиљадама писама остало, бачено, отворено! За тим се оптужују Срби што су опколили консулат у Призрену и Митровици. Зацело, опет, кривица! Али ако српски војници, које су оптуживали полуслужбеним телеграфом за читаве покоље, ипсу ништа више учинили на консулату и у консулату, онда је ово још једно пријатно изненађење. Најпосле дводневни затвор,

свим деловима њене простране територије, — ипак се аустро-угарска штампа прави као невино јагње, ћути као заливена о корупцији у својој отаџбини, а стално прича о корупцији у Србији, кад год је њом у чему год незадовољна, само да Србију пред страним светом дискредитује.

Како је код њене куће и колика баш у том погледу лежи опасност за Србију с те стране, ево нека нам каже један

лишење слободе, једног хонорарног консуларног чиновника у Призрену. Опет, одиста, једна кривица. Али, нај-
 после, један консул по међународном праву није још ни издалека тако велика личност, као што имају обичај многи наши консули да уобразе. И још такога једнога консула хонорарни чиновник, који још нигде није записан у наш Домаћи, Дворски и Државни Архив, тамац је, међународноправно, раван нули. Ето то су, по терминологији нашега коминикеа министарства спољних послова, „груби прекршаји, повреде“. А у чем би се онда састојале лаке погрешке? У нас се догађају, у најдубљем миру, далеко крупније ствари. Полиција дохвати, овда онда, погрешно једнога странца и задржи га код себе неколико дана — на „косту“. Или с неког страног консулата, као што се то ту скоро догодило руском консулату у Лавову, скине грб или заставу неки политички демонстрант. Чак се нашим сопственим грбовима и заставама догађало то у нашој сопственој земљи и од наших сопствених грађана, на очи наших сопствених власти. Далеко је мање од свега овога учинила српска „солдатеска“, — како се љубазно Zeit изражава — у сред рата, у једној тек освојеној земљи“.

угледан часопис аустријски Der oestereichische Volkswirt који пише у свом 17. броју од 25. јануара ове године, поводом најновијега скандала у дуванској монополској режији аустријској, ово :

„Корупција политичка је престала да буде благодарно поље јавне дискусије у Аустрији откад је постала систем, те се тек овда онда показује у примитивном облику непосредног поткупљивања. Један врло велики број посланика свикао се не осећати се као народни представник ; они гледају као свој задатак да свршавају послове свога изборног округа, често само послове своје изборне групе, неки пут и само послове појединих својих бирача. Парламентаризам и јавна управа су прожети овом пословном политиком, и корупција се врши у задовољавању парламентарца и чиновника при великим предузећима... Колико је подивљалост јавних нарави већ отишла далеко, може се најбоље судити по томе, што чак и они парламентарци, чија је непосредна поткупљивост доказана, имају и после тога политичкога утицаја... И ми бисмо још и данас имали овај систем куповине дувана у Холандији, којом је дуванска режија по изјави њених представника изгубила два милијуна круна, да

је Dr. Билински још министар финансија (јер је Dr. Билински овај систем поново увео био, пошто је уговор као штетан једном био отказан, само да задовољи и опет хришћанске социјалисте!)“...

Рачунајући да и данас у Јевропи влада исто мишљење о Русији као пре тридесет и четрдесет година, и да се и данас гледа на Балкан и зна о Балкану као у то доба, аустријска штампа сваки дан тако рећи понавља како је Србија руски васал, како Аустро-Угарска не може трпети поред себе и на својим границама Србију која неће да буде самостална, него хоће да буде — руска! Међу тим, по неком чудном бунилу и по некој чудној сплетености, с те исте стране сваки се корак Србије за ојачањем, за самосталношћу, комбатира и непријатељски предусреће! Природно је мислити и веровати да ће једна земља ојачана, већа, привредно и културно крепча и снажнија, и хтети и моћи своју слободу, своје самоопредељење, своју економску и политичку самосталност боље и ефектније чувати. И природно би, онда, било очекивати да ће Аустро-Угарска, која врло радо на језику хвали и поштује самосталност балканских народа, сваки корак Србије у том правцу радо прихватити и поздравити —

да не би Србија остала и даље руска! Али не, Аустро-Угарска по том природном правилу и закону не поступа. Она хоће да Србија буде бајаги своја, српска, али тако да буде што мања, што слабија, да има што чешће разлога апеловати на благонаклоност Аустро-Угарске и тражити њену помоћ и заштиту. На прост, српски језик преведено, то значи да се хоће Србија — аустријска! По мишљењу наших суседа тада је тек, и тада је само она — српска! Ни с ким она другим не сме имати посла. Шта она има посла с Јевропом, и шта с Русијом — кад је ту на њеним вратима Аустро Угарска, чиј је велики принц Јевгеније Савојски столовао у Београду, узео у окриље Србију до близу Ниша, па заузео био и делове Босне и Мале Влашке!....

Та и Метерних је, после Јевгенија Савојскога, рекао: Ако не може Србија бити аустријска, онда боље нека буде — турска. „Што се Србије тиче, пише Fedor von Demelitsch,¹ Бечки Кабинет се старао само да се ту васпостави мир. Да ова земља пада у интересну сферу Аустрије, и да освојење Србије мора бити циљ сваке свесне аустријске политике, било

¹ Metternich und seine auswärtige Politik, стр. 130.

је ван сваке сумње. Али тренутак није био згодан за освојења. А кад Србија не могаше бити аустријска, онда је боље да остане турска, јер тако звана самостална кнежевина била би само поприште француских и руских интереса!“

И за то што Србија то неће, од тога се отима и брани, за то је она руска, панславистичка и руски васал и онда, кад она, са својим савезницима удружена, побада своју народну тробојку и у краљевскоме Скопљу, и у царскоме Призрену, и у Прилепу Краљевића Марка! За то она не сме на Јадранско Море, за то она не сме бити атракциона тачка на Балканском Полуострву, за то она не треба да је економски еманципована, за то она не сме бити ни велика, крепка и снажна! Тек тада кад Србија буде мала и слаба, тек тада кад остане стално између турског наковња и аустријског чекића, она ће, венући из дана у дан, једног дана и свенути и пасти мртве главе у аустро-угарска наручја! Тада ће и политика принца Јевгенија Савојскога и Метерника, коју је онако славно продужио гроф Андраши, бити крунисана успехом. Тада Србија неће бити ни руска, ни српска, али ће бити — аустријска. А то је оно што је главно, то је оно чему се

тежи, то је оно за чим жале сви од Reichspost-a и Danzer's Armee-Zeitung-a до Neue Freie Presse, Zeit-a, Neues Wiener Tagblatt-a и Neues Wiener Journal-a!

То стално и систематско истицање с аустро-угарске стране како је Србија руски васал, како она не води своју народну и државну политику него руску, како није српски министар спољних послова Никола Пашић него Н. Хартвиг, само има смер да дискредитује Србију и да је омаловажи код јевропскога јавнога мишљења, да јој одузме симпатије Јевропе — нарочито у Енглеској и Немачкој. У Бечу и Пешти не могу да разумеју да се једна држава и народ боре за своју самосталност; за то им подмећу да су оруђа панславизма!¹

¹ Међу тим други, поштени и образовани људи, то са свим лепо разумеју. Ево нпр. шта пише у Journal des Débats, бр. 3, од 4. јануара, под насловом *Јадранско Море и Србија*, познати географ и научник француски г. P. Vidal de la Blache:

„Још пре 40 година писао је Albert Dumont у својој књизи *Балкан и Јадранско Море* о јужним Словенима: „Искушења их неће мимоћи, али они имају младу крв, мушку енергију, они су рођени да живе“. Овај утисак је и нас ффрапирао и занео у последњим догађајима. Стара Јевропа је осетила на својим слабинама као неки подскок младости, који и њу саму мало подмлађује. Она је осетила један од оних историјских удара, који

Са задовољством бележимо, да су глупост овога резоновања аустро-угарске официозне штампе и ове кампање против Србије, добро запазила, уочила и против ње устала два органа јавнога

нам брзо отварају очи и упућују нас на реалности, кад од времена на време дођу да нас подсети да испод свакидашњих спољних појава раде у дубини силе, подобне да изиграју сформиране или замисљене комбинације ван њих.

У партији коју су одиграли заједно балкански савезници, улог није био једнак. Један пораз, ма какве биле његове последице, не би уништио самосталност Бугарске и Грчке. Али је сумњиво да би Србија била од тога обезбеђена. Њена аутономија вероватно не би преживела тај пораз. Истина њен нестанак не би био од користи Турској: њено опкољавање (*investissement*) лагано припремано претказивало јој је другу судбину. Исти преговори, који су, 1878. године, запечатили њену самосталност, санкционисали су, с друге стране, аустројску окупацију Босне и Херцеговине. И кад је, после двадесет година, окупација постала анексија, чинило се да је постављена дефинитивна преграда између младе Краљевине и Јадранскога Мора. Ова је забрана била као откуп једне аутономије, која је опет, са своје стране, у таким приликама била на ризику да постане илузорна.

„Једна држава тежи к мору тако природно као што дрво тежи к светлости. Историја Русије своди се на један напор да дође до мора. Историја Пољске даје, опет, тако рећи пробни доказ за ту истину. Додир с морем, који отвара светске пијаци, јемство је за економску самосталност. Србија није, као Швајцарска, на раскршћу Јевропе и многобројних међународних путова. Једина линија, којом је она везана за светски саобраћај, ве-

мишљења у Аустро-Угарској: Arbeiter Zeitung и Oesterreichischer Volkswirt. То су, у исто време, по мом знању, и једина два листа у суседној монархији, на немачком језику, који имају разумевања за

зује је за аустро-угарску мрежу. Ако Краљевина Србија даје своју територију, долином Мораве, за путове који се рачвају у Нишу те иду један у Цариград други у Солун, ови излази, у осталом несигурни и ван њених граница, не одговарају њеним потребама. Солун гледа у Исток; то је пут много заобилазан; стоци њиме експедованој треба двадесет или двадесет и пет дана да дође до Бенове. Земља, као Србија, која производи жито и остале усеве, и сировине друге врсте, упућује свој извоз на западне пијаце, онамо баш где је приступ остављен на милост и немилост њеној моћној сусетки.

„Једна држава тако степњена, готово блокирана, може ли живети? Ружна прорицања нису оскудевала, нарочито код суседа. У штампи, у књигама, у разговорима, крај мале Краљевине сматрао се као близак догађај; а у устима ових интересованих пророка прекор скономске инерције и оскудице иницијативе, упућиван Србији, добијао је скоро укус проније.....“

У овом истом смислу, и исто тако духовито, писана је она серија елегантних и врло документованих чланака Temps-ових, на које је аустро-угарска официозна штампа речито ћутала. У овом истом смислу је, готово фотографски верно, насликао одношаје између суседње монархије и Србије, и политику Аустро-Угарске према Србији, Otto Bauer (Der Balkankrieg und die deutsche Weltpolitik, Berlin, 1912.). А како о том суде и објективни и учени Немци из Немачке, показује леп чланак професора F. K. Neubecker-а *Балкански проблеми*, који доносимо у прилогу II на крају ове књиге.

правилне односе између Србије и Аустро-Угарске и за еманципационе тежње Србијине, и који имају, уз то, и смелости да то и заступају!

*

И најновија Божићна брошура Леполда Мандла, нама Србима добро познатог агента такозваног литерарног одељења Бечког Пресбироса, Oestereich Ungarn und Serbien, Wien, 1912. доказ је оне тенденције с аустро-угарске стране, да се Србија дискредитује и, пред Јевропом, представи опасном за Аустро-Угарску. Ту се не преза ни од извртања и фалсификовања јавних говора српских политичких људи. Тако се ту намештено вади један пасус из говора г. Стојана М. Протића у намери да му се да друкчији смисао, и ако је цео тај говор изашао и на француском и на руском језику, и ако онда кад је он изговорен нико ништа против њега није могао рећи.

И кад је већ овај бечки агенат, који не заслужује да човек с њим води озбиљну дискусију, и ако му је један високи генерал у Бечу демонстративно куповао брошуру ову, имао дрскости да и такав један ноторан факат изврне и фалсификује, нека нам је допуштено навести

то место из говора г. С. М. Протића у целини: „Господо, кад једна Велика Сила као што је Аустро-Угарска, има такве аспирације, кад она показује такве тенденције против једнога народа (напред је споменут познати чланак *Danzers Armee-Zeitung-a*) је ли могућно да између ње и онога слободнога дела српскога народа у Србији и Црној Гори настану прави добри односи? То би било, господо, признаћете, мало природно, готово немогућно. Ја мислим, дакле, да се г. министар вара кад мисли да улога Аустрије може бити мирна, и да између Аустрије и балканских народа могу постојати односи доброга суседства. Докле Аустрија остане оно што је данас, то не може бити. Аустро-Угарска се креће између два противна принципа. Противност ова два принципа чини да она Србију не може да гледа добрим оком и да јој добра жели. Аустро-Угарска има амбицију да важи као Велика Сила, и ако је она склоп великога броја народа од којих сваки има своју народну индивидуалност и своје народне тенденције којима се она, природно, противи.

„Ова два принципа не могу се сложити. Између нас и Аустрије, као и између балканских народа и Аустрије, могу

постојати добри односи суседства тек онда кад Аустрија престане представљати Велику Силу, кад се она склони на улогу Источне Швајцарске, као што о том сања једна партија младих Аустријанаца. Ова идеја да ли ће се остварити? Ја не знам, али она није немогућна. Међу тим, дотле, и док она буде продужавала своју улогу Велике Силе, она неће престати са својом освајачком политиком на Балкану. И оно што се представља у Бечу као тобожњи доказ да она неће да иде даље — напуштање Санцака — то је само обмана која може преварити само политичку децу, а ми, обогачени својим искуством, у то не верујемо. Напуштање Санцака је било изнуђено; оно није било добровољно“.¹

Колико је г. Протић онда добро видео, и колико су његова предвиђања била тачна, доказују најновије ауторитативне изјаве саме аустро-угарске штампе, с којима смо се већ раније у овој књизи имали прилике упознати!

А ако је грешно и недопуштено српским политичким људима и државницима у одбрани егзистенције и самосталности

¹ La Bosnie-Herzegovine à la Skoupchtina Nationale, Belgrade, 1909 стр. 52—53.

своје отаџбине указати отворено прстом на ове, за њу тако опасне, тенденције аустро-угарске источне политике, како тек мора изгледати оно што су рекли аустро-угарски државници?!

Да подсетимо овде на неке од ових речи. Познато је како је старији гроф Јулије Андраши, враћајући се из Берлина с окупацијом Босне и Херцеговине, рекао: он доноси цару кључеве од Истока! Познато је како је Венијамин Калај рекао у делегацијама: Аустро-Угарска не сме допустити да Србија постане на Балкану атракциона тачка. Позната је и она друга реч Калајева: *Le Serbisme, voila l'ennemi!* А нама Србима још зује у ушима речи Коломана Тисе, чиј син онако славно предњачи данас у Угарској и изиграва једног средњевековног ритера: монархија је окупацијом Босне и Херцеговине стала ногом за врат словенској хидри! Нама Србима, као ни Јевропи, нису непознате најпосле ни оне ноте и експозеји грофа Голуховског!

10

Србија је имала и има најтежи међународни положај међу свима балканским земљама. Она је све до данас, од самога васкрса свога почетком прошлога

века, кад је њен велики син, генијални Карађорђе, дигао заставу ослобођења, била између наковња и чекића. Многи незгодан појав у њеном унутрашњем политичком животу има свој корен у овом необично тешком међународном положају њеном. По неки јачи израз нервозности, и бојазни и страха, који са стране изгледа необичан и по кад што досадан, опет отуда долази и тиме се природно објашњава. Ако нама, Србима, овај страх и бојазан изгледају по каткад мало већи него што су, можда, у истини, они су, ипак, за цело увек знатно већи него што се то обично чини јевропском јавном мишљењу, мање и слабо обавештеном.....

Прошле године се навршило равно сто година од како су *Букурешким Миром*, у једном свечаном међународном акту, у уговору између Русије и Турске, постављене биле прве основе Србијине аутономије. Сто година се колико јуче навршило како је Србија први пут ушла — у међународну заједницу! После сто година од тога првога зачетка своје земаљске аутономије, од тога првог признања своје међународне личности, Србија је порасла, пролазећи кроз свакојака, мучна и тешка искушења, и ојачала толико да је стигла под бедеме старих

својих краљевских и царских дворова у Скопљу и Призрену, благодарећи пожртвовању и мудрости својих синова, њиховом чистом и јаком српском националном осећању, благодарећи Русији и благодарећи Јевропи. Она је за сто година од Букурешкога Мира, и за четрдесет и пет година од потпуног очишћења кнежевине Србије од Турака, успела, поред свега онога веома тешког положаја између Турске и Аустро-Угарске, осветити косовске жртве и јунаке, вратити старе српске градове и стару српску баштину, и омогућити својим синовима да слободно шећу по старој српској земљи и обилазе старе културне споменике својих предака: Грачаницу, Високе Дечане и многе друге.¹

То је она могла учинити само за то,

¹ Није без интереса, мислимо, забележити и то, да је Букурешким Миром био врло незадовољан ондашњи аустријски канцелар Метерник. Он се љутио и на уговор тај у опште, и на његове одредбе посебице: и на оне које су се тичале дунавских кнежевина, т. ј. Влашке и Молдавске, и на оне које су се тичале Србије. И за то је био употребио све да га поквари, да му ратификацију од стране Султана спречи. И да није било Бјуглеске, која је много помогла да до тога мира дође да би Русија била способнија за рат с Наполеоном, који је био и енглески непријатељ, можда би Метерник и успео. Овако је његову срибу платио само Велики Везир, а уговор је ратификован и Турска остала неутрална!

што је, ипак, успела раскинути ланац изолирања којим су је хтели стегнути и угушити, и што је, срушивши једну ненародну владавину и подигавши снажно, економски и финансијски, земљу, за последњих девет година, успела себе војнички наоружати, спремити и за последње ратне успехе оспособити.

Да је била у бољим и повољнијим приликама она би сигурно могла показати, па би и показала, више успеха на свима пољима. Будући у онако тешком положају, пробијајући се кроз свакојаке политичке кланце и заседе она је, ипак, мислимо, показала за релативно кратко време успехе који заслужују пажњу и признања сваког објективног посматрача, симпатије и помоћи просвећене Јевропе и братске Русије.

А те симпатије и помоћи Србији су потребне још једнако; јер ако је Србија успела, за сто година, да помери и уклони турски наковањ, она још није успела да се ослободи — аустријског чекића. Он још висе над њеном главом. Она лепо и јасно види како једна рука стално њиме замахује. И она, Србија, гледа како је и у овом часу, пре закључења мира и дефинитивног решења питања о пристаништу и границама Албаније, та с чеки-

ћем заманута рука, са сабљом о бедрима, с пушком о рамену, с пуно цинизма зове на — мирне и тихе преговоре о трговинском уговору! Али су Србијине наде сад, кад је уклоњен наковањ, појачане да ће одбити од себе и аустријски чекић: памећу и мудрошћу својих синова, слогом балканских народа, чији су интереси са Србијиним у томе погледу истоветни, и симпатијама и помоћу Русије и њених и својих пријатеља у Јевропи!

ПРИЛОЗИ

ОСТАВКА ЈОВАНА РИСТИЋА

бив. министра председника, и бив. Краљевског Намесника

Господару.

У преговорима, који су са Аустро Угарском отпочели о закључењу трговачког уговора изненађени смо претенсијом, коју је Аустро-Угарска влада изнела на среду, захтевајући, да јој се од наше стране призна право највећма повлашћене државе *на основу уговора, који је она закључила са Турском 1862. године.*

Влада Вашег Височанства, сматрајући само уговор Берлински као правну основу садашњег међународног положаја Србије, држала је, да је у праву одбити сваку претенсију која би се доводила из уговора са Отоманском Портом закључених.

Не смарајући, међутим, ни којим начином, ни суседну монархију да искључи из положаја, који другим државама признаје, влада је изјавила готовост да закључи и са њом,

као што је учинила и са неким другим државама, привремену конвенцију *на основу највећма повлашћених држава*.

Ну Аустро-Угарска одбила је ову понуду с тога, што је она обухватила *начело узајамности*. Тиме је обелоданила, да не смера на положај *највећма повлашћених држава*, но да хоће, ма којим начином, да заузме у Србији *положај искључив, привилегисан*. Ову је тежњу она још јасније обележила, кад је Аустро-Угарски Министар Иностр. Дела положио посланику Вашег Височанства у Бечу захтев, да дамо изјаву, макар и не помињали турских уговора, да ће „*Србија и одјако респективати право Аустро-Угарске на положај најповлашћеније државе, као што га је и до сад респектовала*.“ Но пошто нам је Аустро-Угарска нотом једном објаснила, да ово право изводи из *Турског Уговора*, а с друге стране она не пристаје на *узајамност*, то Влада Вашег Величанства налази, да би се признањем таквог права *у ма којој форми* нанео тежак удар и младој независности Србије и материјалним интересима њеним, па не може и не сме да га призна. То најмање могу и смеју учинити они људи, који су били срећни да окружавају Престо онда, кад сте Ви, Господару, развили заставу независности; људи који су већ наишли на путеве, који, по њиховом мишљењу, *имају одвести Србију и*

до економске независности; докле, на против, они држе, да би признање претензија аустро-угарских дубоко поткопало ту независност. И заиста, привремене трговинске конвенције, закључене са другим државама, изгубиле би значење своје према *привилегисаном положају*, који би се признао Аустро-Угарској. Ни која држава не би више имала интереса, да са Србијом закључује трговинских уговора, јер они не би могли никад у живот ни ступити, па ни сама Аустро-Угарска, јака својим изузетним положајем, не би имала интереса, да тај уговор закључи, јер би се користила и садашњим нашим ђумручким стањем, које јој годи, и свима уговорима, бирајући из њих по својој привилегији, најповољније стипулације за себе.

Копачни резултат тога стања био би, с једне стране *озакоњен монопол Аустро-Угарске у Србији*, а с друге, укоченост, под којом би пала и последња нада на економну еманципацију Србије.

Ми смо се, Господару, питали да ли има изгледа, да би Србија концесијом, која јој се тражи, дефинитивно задовољила суседну монархију? У вези управо са овим гледиштем и добија ово питање виталну важност за Србију. Концесија, која се сад тражи, била би само почетак читавог једног низа концесија. После овога питања долази на дневни ред пи-

тађе о слободној пловидби на Дунаву. Аустро-Угарска тражиће нам и ту концесије; после тога искрснуће друго какво питање, итд. Искуство, које смо од Берлинскога Конгреса стекли, довољно је, да нас увери, да апетит суседне монархије према Истоку расте, да њено пријатељство ми Источани, а нарочито Срби, не можемо задобити. Пре а после мора Србија ући у политику отпора, одбране. Па ако то има бити доцније пошто се бесплодно поднесу толике жртве; пошто нам руке нашим пристанком буду везане; пошто ми изгубимо можда и право на потпору и благовољење других Сила, које би вољне биле бранити нас — онда је мудрије да Обреновић IV. још сада својим патриотским гласом повиче својим верним и послушним Србима: „Недајмо се, бранимо се“!!!

Немамо се, Господару ни мало бојати да бисмо у источном заплету били оштећени остваривањем аустро-угарског пријатељства. Ако и нађе наш сусед интереса, да нам на којој тачки укаже своју потпору, он ће нам је скупо продати....

Ништа нас мање не би чекало у таквим евентуалностима но — „унија“ ђумручка, „унија“ војна и т. д.

Ово су, Господару, мисли и разлози, којима сам нашао задахнуте Министре Вашег Височанства, кад сам, по налогу Вашем, из-

нео пред њих ово питање у јучерашњој седници. Ја сам се трудио да све ове погледе ресумишем. Налазећи за излишно да из њих изводим закључење, ја се ограничавам, да их поднесем на највишу оцену и *коначно решење* Вашег Височанства.

у Београду
9. октобра 1880.

Вашем Височанству слуга понизни
Јов. Ристић, с. р.

БАЛКАНСКИ ПРОБЛЕМИ

од Д-ра права **Ф. К. Neubecker-a**
професора универзитета у Берлину

(Beiblatt der National-Zeitung zu Nr. 9 и 11, од 1913. год).

Ко хоће да има шири видик нека се испне на брдо, ко хоће да позна историју нек се отме од садашњице.

Наше доба је сведок силне борбе, која је задивила Европу. Чинило се као да је земљотрес изненада уздрмао земљу. Па шта се у истини догодило? Нова једна олуја захватила је стару, трошну, тврђаву.

Турци одлазе како су и дошли. Мачем су освојили, мачем су држали, од мача ће и пропасти. Тешки турски јарам, који је столетима притискивао потлачене народе, сад треба да се сломи и за увек збаци. Потлачени су се удружили и сједињеним снагама прогнали су вековног непријатеља из земаља својих предака.

Још се поједина утврђена места држе под командантима, којима се мора највеће

признање одати. Али шта то значи? Без помоћи с поља мора свака тврђава да падне, а пре а после. Турци још држе Цариград. Био је последњи, који су освојили, пошто су покорили цело Балканско Полуострво. Он је и последњи, који још држе. Они дакле силазе као што су се и испели. Треба ли ми, који нисмо Турци, но Европљани, да се томе радујемо или да жалимо! Ја мислим да нам је најпре потребно уверење, да на ствари треба трезвено гледати. За тим имамо да желимо да се у земљама, опустошеним и вековима злостављаним, заведе ред и да се радујемо што ће свежи и крепки народи прокрчити пут културном развитку. Ми треба да се радујемо? Ко „ми“? И зашто да се „радујемо“?

Ми — то су непристрасни посматрачи драме, који за себе ништа не очекују, не желе и не страхују, који једино посматрају рат за ослобођење као велику и узвишену борбу за највише циљеве једнога народа — слободу и независност. Ми Немци баш треба то најбоље да разумемо, јер смо такву борбу ту недавно водили. Све то, у живим и свежим успоменама, још куца у нашим срцима. Народи се боре за слободу и част — то је био и са нама случај. Необично су брзо победили, баш као и ми.

Да, могли бисмо се радовати када би току рата одговарало закључење мира, када

би закључени мир праћен био општим одобравањем. Али је наша радост с извесном оградом.

У Лондону се сада састали делегати да већају о закључењу мира, а сем тога и амбасадори великих сила држе тамо своје седнице.

Ту се човек још не може, — не, ту се већ више не може радовати, као што би се могао радовати кад би био само несебичан посматрач једне јуначке драме, и кад би најзад „источно питање“ решено било, те се једном и Европа и балкански народи смирили.

*

Турци желе да закључе мир са својим противницима, а савезници хоће да их принуде на мир који одговара рату и њиховим снагама. Не добију ли они сада оно што желе, онда рат још није постигао свој крајњи циљ. Без Једрена Бугарска неће да закључи мир.

У осталом савезници захтевају уступање освојених области као заједничку ствар, што је на сваки начин једна паметна мера. Како ће их опет они доцније међу собом поделити, то је њихова ствар. То неће бити баш тако лако, али ни одвећ тешко. Симпатична мудрост до сада је створила балкански савез, ставила га у чудесну акцију и ваљда ће и даље урадити да се одржи и развије, савезним народима осигура њихову слободу и створи

потребан им положај Силе. Нека би ратни савез образовао чврсту основицу за трајни савез и у доба мира међу балканским народима, подразумевајући ту и Румунију.

Они сада желе да закључе мир. Али ако Турци не пристају на такав мир прибећи ће се поново оружју, и за Турке наступиће тада опасност да изгубе све. Савезнички делегати не треба ни да помисљају на ратну одштету већ на земљу, земљу и опет земљу. Земљама богати победиоци, имајући привредну будућност, добиће новаца колико хоће. Међу освојене области долази и област на Адрији, Албанија. О томе су амбасадори у Лондону имали опширно да разговарају. И њихова мишљења имаће утицаја на закључење мира.

*

Потребно је да бацимо један поглед и на важност догађаја на Балкану за небалканске државе. Тугаљиво и тешко питање, које треба расправљати с трезвеном јасноћом. Румунију издвајам. Остаје најпре Аустрија.

Када је рат избио изјавиле су Велике Силе да се *status quo* ни у ком случају не може мењати. Ову су изјаву догађаји претекли муњевитом брзином. Створен је нови *status*, који још и сада чека на признање. Кад се увидело да од *status quo*-а нема ништа, розинка је требала да буде: пустите их нека

раде шта хоће, ми изјављујемо да смо незаинтересовани. Али Аустрија није хтела на то да пристане. Тада опет сви постадоше необично заинтересовани, и Европа се још налази у нервnoj узбуђености.

Да бисмо могли одредити своје интересе у овим догађајима, мораћемо Аустрију одвојено од Немачке да посматрамо. На првом месту потребно је да ствар као неутрални расмотримо, и да обе стране саслушамо поступајући при том као сваки судија у споровима.

Аустрија је одавно важила као „заинтересована“ — мислило се у опште на њен слободан приступ Јегејском Мору, на Солун као аустријско пристаниште. Сада је са њим свршено, јер ма каква се одлука донела о Солуну, Аустрија је искључена. На тај начин је за Аустрију изгубио важност и Новопазарски Санџак. Без Солуна он би био ћор-сокак.

Обе српске државе продреше до Адрије — али се томе успротиви Аустрија. У штампи аустријској и немачкој отвори се жестока кампања противу Србије. Са Србијом се поступило у правом смислу грубијански.

Пребациване су јој свирепости противу Арнаута и најгрубље повреде међународног права у случају са конзулом Прохаском, и изгледало је као да се овде има посла са појавама грандоманије и сличним душевним поремећајима.

Утврђено је да је било свирепости противу Арнаута. Са српске стране то је другаче представљено. Нека је било свирепости. Али се оне могу схватити као одговор на држање Арнаута. Али на послетку то су питања секундарног значаја. Случај консула Прохаске фактима је објашњен. Утврђено је да се у томе страховито претерало. Parturiunt montes — рекао је о томе један немачки лист.

Остаје сада „лудило величине“. Факат је да су Срби у северној половини Албаније освојили све до Јадранског Мора. То није никакво лудило величине већ свеж факат. Они стварно имају у својој власти ту област, ма да је ова формално још турска, непријатељска земља. Од Аустрије Срби не траже ништа. Они су у своје време пристали да им се отму етнолошки српске покрајине: Босна и Херцеговина, и сада траже накнаду на турском земљишту. Ко непристрасно ово цени, тај у томе неће наћи безумља. Аустрији може бити непријатно што се снажнија српска држава брани од замке, што тежи слободном мору, да сама постане слободна.

То су дакле сукоби интереса, који се имају изравнати.

*

Сукоби интереса изравнавају се компромисима. Такав један компромис искрсао је и овде: Албанија као држава за себе. Који ће

обим ова држава имати нарочито је питање. Свакако ће она обухватити досадашњу турску обалу Адрије.

Говорило се о аустријско-италијанском протекторату. То је према победилачким балканским народима необичан захтев. Зар су они пролили потоке крви да изгнају вековног непријатеља, па сад да допусте да им се забоду нож у срце? Али су необично озбиљни изгледи и за Аустрију и за Италију. *Communio est mater rixarum!* И Шлезвиг Холштајн био је некада кондоминијум!

Да би се избегле све ове евентуалности један аустријски публициста изнео је у једном немачком листу, недавно, предлог да Албанија остане Турска. То би стварно боље било но аустријско-италијански протекторат, — али је јасно куда води овај пут; потучена Турска треба да задржи један део своје европске области, само да се не би дошло до коначног решења. Избачена од савезника, треба Велике Силе и даље да је задрже у Европи.

*

Србија не треба — према принципу националитета — да добије албанску територију; али може трговачко пристаниште с пролазом кроз албанску државну територију. Како је то замршено!

Опште је уверење да је излазак на јадранско море животна питање Србије. С тога бар

треба то упростити и учинити могућим, а Аустрија би се могла с тим измирити. Али с правом може упитати: да ли се аустријски интереси, у овом досадашњем правцу, могу сачувати? Аустријски „интереси“, који су то? Позитивно узевши — то су трговински интереси. Да ли се пак ови стезањем крвотока помажу — питање је са свим оправдано. Тиме се нећемо даље бавити. Негативно узевши — не жели се снажна српска држава, која ће као магнет привлачити аустријске Словене. Ово је одиста тугаљиво питање за Хабзбуршку Монархију. Могло би се узети да се жељени циљ може постићи политиком силног притиска над Србијом. Али и то је под питањем, јер је са свим сигурно да ће се Србија територијалним проширењем и савезом с Бугарима знатно оснажити. И тада ће Србија баш од Југозапада и мора одвојена, гледати на Србе у Аустрији. Друкчије стоји опет са земљом, која би била задовољена. Србија с једним делом Албаније и морском обалом не може још бити поморска сила — за то треба још много шта — али она се не би осећала притешњена, имала би могућности за економско развијање и за дуго време поље рада. Она би тежила југу и Западу. Задовољена и лепо предусретана, Србија не би никако била непријатан сусед. Али?

Ми смо Аустрију посматрали саму за себе, окренимо се сада Немачкој. Овде морамо општо одвојити — властите наше интересе без обзира на савез и положај наш с гледишта савеза. Прво је од питања: да ли Немачка има каквог интереса противу новог регулисања ствари на Балкану? С кога год било гледишта — искључено је да Турску Немачка средствима силе треба да помаже. Status quo је на свагда свршио. Балкански народи ступају на место Турске, и то баш за срећу језгра турске државе: Указује се богато земљиште плодносно у будућности. То је поље за немачку делатност, за индустрију, трговину, технику, науку. За то нам треба поверење и наклоност балканских народа; даље је потребно имати слободан пролаз увоза и извоза. Што нама треба, то је што већа слобода младих држава, што је могуће чвршћи дефинитивни мир, задовољење ратним освојењима, да би тиме слободно било поље за велика дела мира и културе. Што се брже буде с Турском у Европи свршило, што лакши буде био приступ морем и сувим к земљама, које се сада отварају, у толико је боље за културни рад и његове носоце. То важи за све силе па и за Немачку.

Ово важи за све — па први поглед и по општем мишљењу — сем Аустрије. Ова држава допушта да се Србија прошири, али не и да се ослободи, да уништи фактички мо-

нопол, који сада Аустрија има, услед затвореног положаја Србије. Говори се истина да се Србији стави на расположење једно излазно пристаниште, било на територији будуће Албаније било на аустријској територији Босне и Херцеговине. То изгледа благонаклоно, готово пријатељски, али је у ствари прикривање трајне привредне зависности, јер би Аустрија тада била увек у стању, да с овог или оног разлога, на основу права суверенитета, затвори Србији овај приступ на море — кршећи можда и дужне обавезе своје. Трећи би могли само с допуштењем аустријским да добију приступ с Јадранског Мора у балканске земље, те би наш цео саобраћај са ускоро напредним Југо-Истоким био везан за допуштење Аустрије или њеног штићеника, албанске државе. Питање је, пак, да ли би аустријска индустрија или други заинтересовани, без зависти, хтели направити места и свом, савезу верном, конкуренту? Србија као политички слободна а затворена земља, у привредној зависности од Аустрије, није ни за ког — изузевши Аустрију — пријатна појава, па ни за Немачку. Царинска унија између Србије и Аустрије створила би привредно још неповољнији положај за друге.

*

Бацимо сада поглед на положај Немачке са гледишта савеза с Аустро-Угарском. Ми имамо савез, ма како се мислило — то је са-

вез. Говори се о савезничкој верности — то је нешто по себи са свим разумљиво, и ту не треба никаквог позирања. Ту је Немачка верна и савезу и себи — кад држи савез докле захтевају савезничке дужности. Докле оне иду, то је нарочито питање. При интерпретацији не треба бити тесногруд.

Па опет то је само савез за одбрану. Ако би био нешто више—ми бисмо зависили од Аустрије, савез би био нешто горе од државно-правног савеза. Код таквог савеза Аустрија би просто с нама могла располагати искључиво ради својих циљева. Код државно-правног савеза једна централна инстанца би доносила одлуке.

Ми смо закључили савез да бисмо начинили Аустрију снажном, и да бисмо у њеном друштву и ми јачи били. Савези се закључују из егоизма, ради себе самог, — савезник је средство да бисмо јачи били. Савезник се жели и замишља као средство; да ли је опет он то, искуство има да покаже. Аустрија је за нас средство, ми смо за Аустрију. Али ово сивалагматично одређивање циља важи само у колико се интереси поклапају, или бар не противурече. У осталом сваки члан савеза мора своје властите интересе самостално да чува.

Ако Аустрија гледа своје властите интересе, то их мора она сама заступити и сама носити за то одговорност. Није у нашем ин-

тересу, са гледишта светске политике, да Аустрија узимље у рачун као базис својих операција савез с Немачком и истиче га према трећем. То је преоптерећивање савеза.

Узмимо, да смо према савезу дужни притећи Аустрији у помоћ. Докле? Ради чега? Аустријски интереси захтевају, према аустријском схватању, да Србија не изађе на Јадранско Море. Последица тога биће, да се „источно питање“ не скине с дневног реда, — неко време оружје ће мировати, па ће за тим букнути борба ужаснија но пређе. Тамen usque gesigget. Аустријска политика води до последица, које су, у многоне погледу, интересима нашим, интересима неаустријским, непосредно противне. Ми хоћемо слободу, ред, културу, задовољан мир, — а досадашња политика Аустрије води од негације до негације, Аустрија ради противу моћног положаја Русије и гони балканске народе, којима не може да облада, у крило Русије.

Да ли ово у ствари одговара интересима саме Аустрије? Узмимо да је Аустрија тог мишљења. Да ли је онда аустријско схватање аустријских интереса меродавно за наше схватање аустријских интереса и наше савезничке дужности? И ако је, да ли морамо ми своје властите интересе интересима аустријским да подчинимо, и своју снагу да ангажујемо за циљеве који с нашим интересима колидирају?